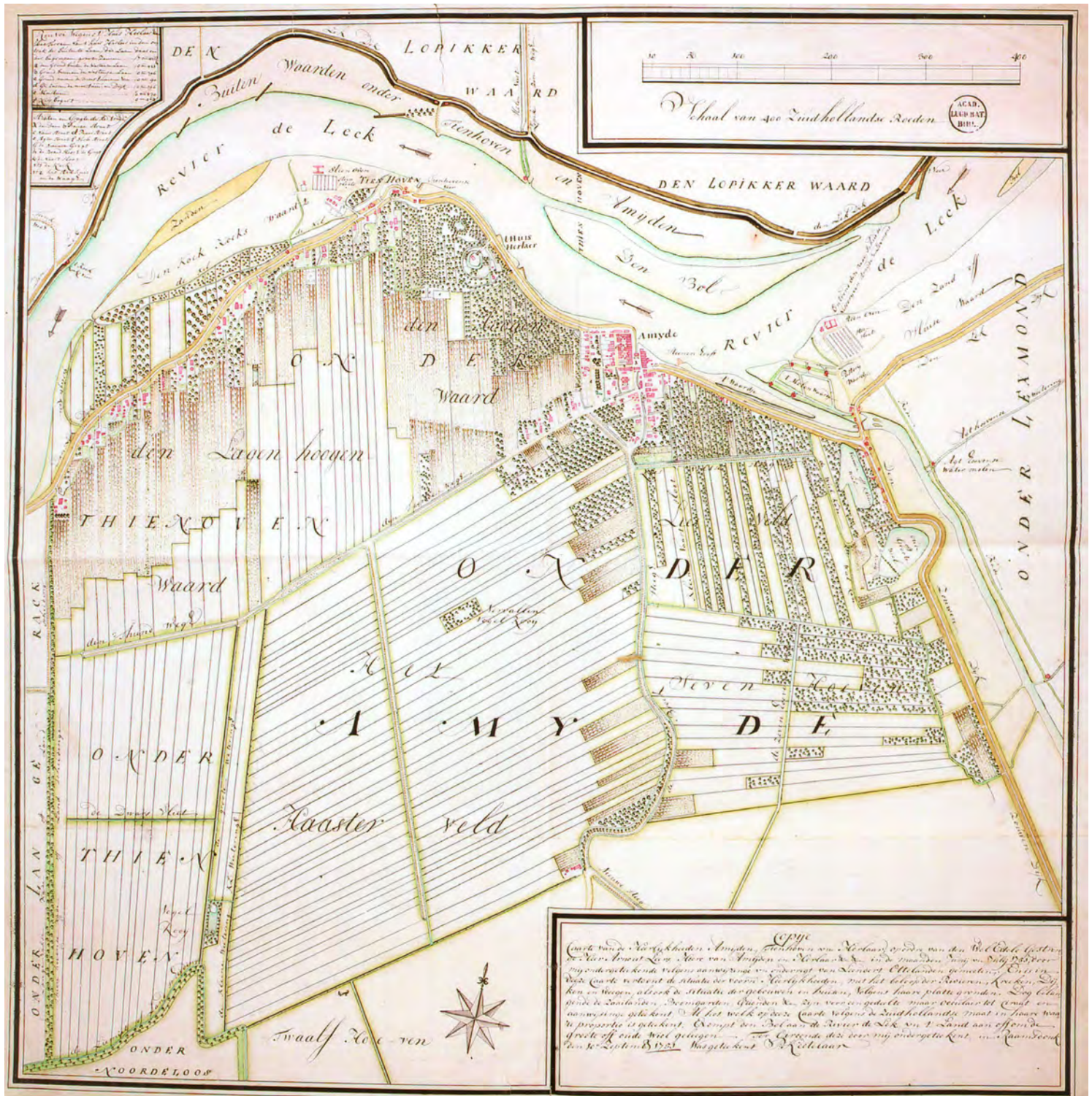

Historische Vereniging Ameide en Tienhoven

17^e jaargang nr. 4, 2006 (extra uitgave)

NIEUWSBLAD van de HISTORISCHE VERENIGING AMEIDE en TIENHOVEN

ISSN: 1569-7800

De Vereniging is gevestigd in Ameide en heeft haar domicilie in het oude Stadhuis aldaar. Ze is opgericht op 13 december 1989 en is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel te Tiel onder nummer 40324336.

BESTUUR

Voorzitter	H. van den Heuvel, Voorstraat 99	4132 AP Vianen	☎ 0347 355180
Vice-voorzitter	G.W. Groenendijk, De Bogerd 3	4233 GN Ameide	☎ 0183 601886
Secretaris	C.W. Broekman, Broekseweg 59	4233 CT Ameide	☎ 0183 601811
Penningmeester	J. Stasse, De Bogerd 19	4233 GN Ameide	☎ 0183 602488
Alg. adjunct	J.A. Maatkamp, Lekdijk 18	2769 GA Langerak	☎ 0183 602071
Lid	C. Rijnhout, De Kooi 25	4233 GP Ameide	☎ 0183 602648
Lid	A. Terlouw - van der Grijn, Vijf Akkers 18	4235 AH Tienhoven	☎ 0183 602110
Lid	A. Mesker, Broekseweg 55	4231 VD Meerkerk	☎ 0183 609260

ERELEDEN

A.M. den Oudsten, G. Streefkerk en P. Will

CORRESPONDENTIEADRES

C.W. Broekman info@ameide-tienhoven.nl internet: www.ameide-tienhoven.nl

LEZINGEN EN EXCURSIES

A. Mesker arie.mesker@zonnet.nl

REDACTIEADRES NIEUWSBLAD

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl
G.W. Groenendijk gert.groenendijk@planet.nl
J.D.C. Laroo hv@laroo.net
A. Tukker
P. Will p.will@hetnet.nl

LEDENADMINISTRATIE

J. Stasse jstasse@hetnet.nl

CONTRIBUTIE

Deze bedraagt minimaal €15,- per jaar, over te maken op bankrekening nummer 301952248 van de Rabobank te Ameide t.n.v. de penningmeester van de vereniging. Opzegging van lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden.

Bij de voorpagina, tekst rechteronderzijde:

Copije.

Caarte van de Heerlijkheden Amijden, Tienhoven van Herlaar op ordre van den WelEdele Gestrenge Heer Arnout Leers, Heere van Amijden en Herlaar etc. etc. in de maanden Junij en Julij 1751, door mij ondergetekende volgens aanwijzinge en onderrigt van Leendert Ottolander gemeeten. En is in deezetekst Caarte vertoont de situatie der voorn. Heerlijkheden, met het beloop der Rivieren, Kreeken, Dijken en weegen, alsook de situatie der gebouwen en huizen volgens haare plattegronden. Dog belangende de Zaaillanden, Boomgaarden, Grienden etc. zijn voor een gedeelte maar oculair tot cimant en aanwijzingegetekent. Al het welk op deeze Caarte volgens de Zuidhollandse maat in haare waare proportie is getekent. Exempt den Bol aan de Rivier de Lek en 't Land aan off om de groote off oude Wiel geleegeen. Ter Oirconde deze door mij ondergetekent in Raamsdonk den 10^e September 1751, was getekent. P. Keetelaar.

De oorspronkelijke verkaveling van boerderijen en hoeven in de rivieroever- en veenontginningen van de Hoge Heerlijkheid HERLAER

door Dr. Leendert J. Pons

Inhoud

1.	Inleiding	4
2.	Herlaer	5
3.	De Middelloos	9
4.	De ontginningen	10
5.	Tienhoven – Ameide	12
6.	Ameide	17
7.	Tienhoven – Zuid	17
8.	Het Aaksterveld	18
9.	Het Liesveld onder Ameide	19
10.	Zevenhoven	22
11.	De ontginningen rondom Meerkerk	23
12.	Twaalfhoeven	26
13.	Zuidelijk Middelbroek	28
14.	Noordelijk Middelbroek	30
15.	De Zouwendijk	32
16.	Bloemendaal	34
17.	Quakernaak	38
	Dankwoord	41
	Literatuur	42
	Curriculum van Dr. Leendert J. Pons	43

Van de redactie

De redactie prijst zich gelukkig dr. L.J. Pons, oud-hoogleraar aan de Landbouwuniversiteit Wageningen, bereid te hebben gevonden zijn manuscript over “de oorspronkelijke verkaveling van boerderijen en hoeven in de rivieroever- en veenontginningen van de Hoge Heerlijkheid HERLAER” beschikbaar te stellen voor de publicatie van een speciale editie van het nieuwsblad van onze vereniging.

Deze publicatie wordt financieel mogelijk gemaakt door de Stichting Uitvoering Landschapsplan Alblasserwaard-Vijfheerenlanden.

Het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven is daar zeer erkentelijk voor.

Bij de voorpagina

In de bibliotheek van de Leidse Universiteit bevindt zich deze kaart (65 x 67 cm) getekend door Pieter Adriaanszoon Ketelaar. De titel van de kaart is: Cope. Caarte van de Heerlykheeden Amijden, Tienhoven en Herlaer. Het is een gekleurde pentekening. De kaart is gedateerd op 1751. Hij is gemaakt voor de eigenaar van Slot Herlaer, de Rotterdammer Arnout Leers. (zie ook ons Nieuwsblad 16de jaargang nr. 4, 2005).

Pieter Adriaanszoon Ketelaar werd op 8 juli 1732 geadmitteerd landmeter en kaarttekenaar en woonde in Raamsdonkveer. Hij maakte onder andere kaarten van de Hollandse waterlinie. Voor meer informatie over hem, verwijzen wij naar het artikel van F.W.J. Scholten in de tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, 11de jaargang, 1979, nummer 2, pag. 123-128.

1. Inleiding

Nadat de analyse van 'De oorspronkelijke boerderijen- en hoevenverkaveling van de ambachtsheerlijkheden van de Zwijndrechtse Waard'¹ geslaagd was, bleek dat er nog enkele resten van een vroegere verkaveling gebruikt zijn. Daar de verkaveling van deze waard stamt uit 1332, toen hij herdijkt werd na de overstromingen van de tweede helft van de 13^e eeuw, moet deze vroegere verkaveling uit ca. 1000 n. Chr. stammen, toen de eerste rivieroever-veenontginningen uitgevoerd werden. Om een beeld te krijgen van deze oude verkavelingen ben ik mij gaan bezighouden met de ontrafeling van die van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, even oude veenontginningen die niet door overstromingen verloren gegaan zijn. Voor de analyse van de verkavelingen van deze waarden blijken de oudste kadastrale kaarten uit 1820 – 1830 bij uitstek bruikbaar te zijn, daar zij de toestand van ca. 900-700 jaar geleden nauwkeurig en nog vrijwel onveranderd weergeven. De hierna volgende studie van de oorspronkelijke boerderijen- en hoevenverkavelingen van de heerlijkheid Herlaer is het eerste resultaat van deze analyse.

De vraag die ik mij bij deze studies stelde, was om na te gaan en op kaarten weer te geven hoe men de ontginning van de uitgestrekte moerassen tussen de *Lek* en de *Linge/Merwede* heeft aangepakt. Daarbij komen zaken ter sprake als, hoe zagen deze moerassen er uit en stroomden de rivieren op dezelfde plaats als nu? Welke rivieroever, veenstroompjes en eventueel gegraven kanalen (graven) heeft men voor ontginningsbasissen gebruikt en welke riviertjes en veenstroompjes benutte men voor de ontwatering? Verder, welke maten heeft men aangelegd voor de breedte en de diepte van ontginningen en welke rol speelden hoeven daarbij? Wat zijn de criteria geweest voor de grootte van de uitgegeven boerderijen en hoe passen die in de hoeven? Zijn er structuren aan te wijzen die iets van de toenmalige politieke en sociale verhoudingen weergeven en wat was de rol van de overheid? En tenslotte, in hoeverre heeft men gebruik gemaakt van de bodemgesteldheid en hoe heeft men de door de klink van het veen steeds moeilijker wordende ontwatering opgevangen?

De analyse is uitgevoerd door het meten van oppervlakten op kadastrale kaarten en met hulp van topografische en andere kaarten. Er is geen archiefonderzoek verricht en er is uitsluitend gebruik gemaakt van bestaande literatuur. Deze publicatie geeft een eerste resultaat van de analyse van het samenhangende gebied van Herlaer in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden. Daar ik een algemene publicatie voorbereid over alle aspecten van de oorspronkelijke verkaveling van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, waarin ik de resultaten van de analyses en de daarbij gebruikte termen uitvoerig behandel², lijkt het mij nuttig om in de inleiding van deze deelpublicatie enige definities en begrippen te vermelden, zodat geen misverstanden kunnen ontstaan en de tekst door iedereen goed te volgen is.

Onder een boerderij versta ik een agrarisch bedrijf met het bijbehorende land en de bedrijfsgebouwen, zoals schuren, stallen en woonhuis, welke laatste ik aanduid met hofstede. Onder een hoeve³ versta ik een oude landoppervlaktemaat van ca.16 of ca.18 Rijnlandse morgen (1 Rijnlandse morgen, gebaseerd op een Rijnlandse roede van 3,77 m, = 0,85 ha), in het vervolg afgekort tot morgen of mo. In de Alblasserwaard heeft men meest hoeven van ruim 18 morgens gehanteerd, in de Vijfheerenlanden van ruim 16. Eén hoeve werd voldoende geacht voor de voedsel- en materiële voorziening van één boerengezin. In de middeleeuwen werd de grootte van ontginningen aangeduid met het aantal hoeven en bij de bepaling van de grootte van de boerderijen in één ontginning werden hoeven of delen daarvan gehanteerd.

---

¹ Pons, *Zwijndrechtse Waard*.

² Pons, *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*; Pons, *Alblasserwaard*; Pons, *Vijfheerenlanden*

³ Zie ook Palmboom, *Vorming van – hoeven-namen*, blz. 278.

In geheel Holland en Utrecht zijn vanaf de late 10^e eeuw de veen- en klei-op-veen-gebieden ontgonnen met een strokenverkaveling, die, in tegenstelling tot een blokverkaveling, bestaat uit zeer lange en smalle kavels, die zich, evenwijdig aan elkaar en zoveel mogelijk loodrecht op de ontginningsbasis, in de diepte (naar achteren) uitstrekken. De hofsteden liggen aan de ontginningsbasis, waarvoor een rivieroever, een veenstroompje of een gegraven kanaal (een graaf) gebruikt werd. De inrichting van de ontginning vond plaats onder leiding van een lokale gezagsdrager, die als ambachtsheer, eventueel samen met anderen, een concessie van de landsheer (graaf of bisschop) tegen voorwaarden ‘kocht’ om een stuk veenland te ontginnen (een zogenaamde cope⁴). Hij ontwierp het plan van de ontginning in overleg met de overheid, gaf het land uit aan zijn onderdanen en hield toezicht op de uitvoering. Het land dat hij voor zichzelf hield, noemde ik ambachtsheerlijke boerderij of landerijen. Vaak is hierop een kerk gesticht op een daartoe afgezonderd stuk land, de kerkboerderij die voor het onderhoud van de kerk en de pastoor diende.

De ontginningen hadden een diepte die vaak uitgedrukt wordt in een aantal voorlingen die ca. 200 m lang zijn, een maat die gebruik werd voor veenontginningen in Zuid-Holland en Utrecht. In de Alblasserwaardse en Vijfheerenlandse ontginningen komt vaak een diepte voor van acht voorlingen (ca 1600 m), later soms verlengd tot meer dan 2400 m.

Men heeft ook in Herlaer gebruik gemaakt van fysisch-geografische bijzonderheden van het landschap, zoals oude veenstroompjes en de bodemgesteldheid. Hier en daar heb ik daarom symbolen voor de bodemtypen van de bodemkaart 1 : 50 000⁵ gebruikt. Een belangrijk bodemkundig proces is de klink van veen, waardoor inversie van landschapsonderdelen plaats gehad heeft. Dit betekent dat onderdelen van het landschap die vroeger het laagst lagen, nu tot de hoogste delen behoren. In Herlaer is dat o.a. het geval met de smalle oeverwallen van het riviertje de *Middelloos*, die nu als een dijk door het veenland liggen en bij de ontginningen van deze heerlijkheid een centrale rol hebben gespeeld.

De resultaten van deze studie zijn ook op kaartjes weergegeven, waarop in de eerste plaats de boerderijen met hun doorgaande scheidingssloten zijn aangegeven. Andere sloten zijn summier en onvolledig getekend. Daarnaast zijn op de kaartjes bijzonderheden vermeld, die ook in de tekst behandeld worden.

2. Herlaer

De Hoge Heerlijkheid Herlaer ligt in het noordoosten van de Alblasserwaard en maakt deel uit van een groepje kleine Hoge Heerlijkheden, zoals Langerak, Noordeloos en Arkel. Herlaer ligt aan de *Lek*, op de grens met de Vijfheerenlanden, waarin ook nog een kleine Herlaerse ontginning voorkomt. Het omvat de rivieroever-veenontginningen van het stroomgebied van de *Broekse stroom*⁶ of *Middelloos*⁷: 1. Tienhoven - Ameide, 2. Het Liesveld, 3. Zevenhoven, 4. Het

---

⁴ Van der Linden, *De Cope*.

⁵ Stichting voor bodemkartering, *Bodemkaarten 1 : 50 000*.

⁶ Deze naam is afkomstig van Vink, *De Lekstreek* en Vink, *De Rivierstreek*. Als gevolg van de klink, waarbij door inversie de dichtgeslibde stroomdraad van dit riviertje nu in plaats van het laagste, het hoogste en best ontwaterde deel van het landschap werd. Men heeft daarin een weg aangelegd, die binnen Ameide: Broekse steeg en binnen Meerkerk: Broekse dijk wordt genoemd.

⁷ Ruud de Jong, *Inter Leccam et Ligniam*, blz. 65 – 67 en afb. 16. Voor de vervanging van de wat kunstmatige naam *Broekse stroom* is, naar aanleiding van namen als Ameide (aan de monding van het riviertje) en Aaksterveld (een ontginning met de *Broekse stroom* als basis), ook wel gepleit voor de naam *Aa*, een gangbare waternaam in deze streken. Daar Ruud de Jong de *Broekse stroom* beschouwt als de benedenloop van de *Middelloos* in de Vijfheerenlanden (zie Pons, *Vijfheerenlanden*) heeft hij voorgesteld om de *Broekse stroom* voortaan eveneens *Middelloos* te noemen. Hij steunt daarbij op de naam Middelbroek voor de ontginningen in Herlaer, waarvoor de *Broekse stroom* de ontginningsbasis vormt. Wij zullen de naam *Middelloos* in het vervolg ook gebruiken.

Aaksterveld, 5. De Twaalfhoeven, 6. Het (Meerkerker) Middelbroek-Noord, 7. Het (Meerkerker) Middelbroek-Zuid en 8. Bloemendaal in de Alblasserwaard en 9. Quakernaak in de Vijfheerenlanden (figuur 1). Het oudste gedeelte van de Heerlijkheid Herlaer wordt gevormd door de rivieroever-veenontginning Tienhoven, waarbinnen Ameide is gesticht, zodat wij spreken van Tienhoven-Ameide. De oostgrens van de heerlijkheid, tevens die van de Alblasserwaard, wordt gemarkeerd door de 'Oude Zederik', die op die grens is gegraven.

De naam Herlaer is afkomstig van de familie Van Herlaer, een adellijk geslacht, dat verwant lijkt te zijn aan graaf Dirk III van Holland⁸. Zij waren aanvankelijk gegoed in de zuidelijke Nederlanden, later in Noord-Brabant en de Bommelerwaard. In de tweede helft van de 13^e eeuw doken zij op als Hoge Heeren van Herlaer in het noordoosten van de Alblasserwaard⁹. In 1266 blijkt Theodericus, heer van Herlaer in conflict te zijn met het kapittel van Sint Marie over goederen, jurisdictierechten en tienden in een gebied tussen Ameide en Meerkerk¹⁰. Volgens Palmboom¹¹ moet dit de ontginning Twaalfhoeven geweest zijn, die ten zuiden van het Aaksterveld, aan de *Middelloos* ligt. Herman Beckmann¹² heeft het geschil uitvoerig beschreven. In 1277 is Dirk van Herlaer namens Tienhoven, Ameide en Meerkerk, een van de zegelaars van het handvest, dat, onder leiding van Graaf Floris V, de grondslag legde voor het Hoogheemraadschap van de Alblasserwaard¹³. Vóór de Van Herlaer's werd de heerlijkheid Tienhoven, o.a. in ca. 1021, in leen gehouden door de heren Van Goor, als voogden of banierdraggers van de bisschop van Utrecht. Zij werden echter in ca. 1255 uit hun functie gezet en Dirk van Herlaer moet dus tussen 1255 en 1266 Ameide als leenman van de bisschop verkregen hebben. De opvolger van Dirk was zijn dochter Aleid, getrouwd met Gerard van Loon, die in 1312 als Utrechts leenman van de heerlijkheid Ameide optreedt¹⁴. Tussen 1400 en 1408 overlijdt de laatste erfgenaam, Heilwich van Herlaer, waarna de familie Van Herlaer uitsterft, en het bezit overgaat op Hendrik van Vianen.

De oudste ontginning van de Heerlijkheid Herlaer is aangelegd op de kalkrijke oeverwallen van de *Lek*, die ten westen van de monding van de *Middelloos* een wisselende samenstelling hebben (figuur 2). Soms zijn ze breed en hoog (RdA VII) en soms smal en laag (RnA VI) en slecht ontwikkeld, zoals ten oosten van de monding, ze gaan dan snel over in klei-op-veen-gronden (RnCv en RvC, III)¹⁵. De rivieroever-veenontginning Tienhoven-Ameide is gesticht op de goed ontwikkelde oeverwal en Liesveld op een slecht ontwikkelde. Ten zuiden ervan werden in het veengebied (RvC en kVb, III en II) Tienhoven-Zuid en Zevenhoven aangelegd.

De verdere uitbreiding van Herlaer volgde het riviertje de *Middelloos*, een kwelwaterafvoer-estuariumkreek (zie later), die tot aan de aanleg van de veenontginningen een nog min of meer actieve stroom was. Hij wordt tot Meerkerk begeleid door smalle maar forse oeverwallen met kalkarme en 'natte' stroomruggonden (Rn47C, III*¹⁶), die met de oeverwallen van de *Lek* samenhangen en nu, door de klink, als een dijk door het land liggen. Het riviertje diende als

⁸ Verdonk, *De herkomst*, blz. 22-26.

⁹ Jan Kuys, *De Herlaers*, blz. 30-32

¹⁰ Jan Kuys, *De Herlaers*, blz. 33.

¹¹ Volgens Palmboom, *Vorming van – hoeven-namen*, blz. 286/287, moet dit de ontginning Twaalf Hoeven op de 'Nieuwe Caerte van de Alblasserwaert' van Abel de Vries uit 1767 geweest zijn waarop deze naam vermeld staat.

¹² H.J. Beckmann, *Een geschil in 1266*.

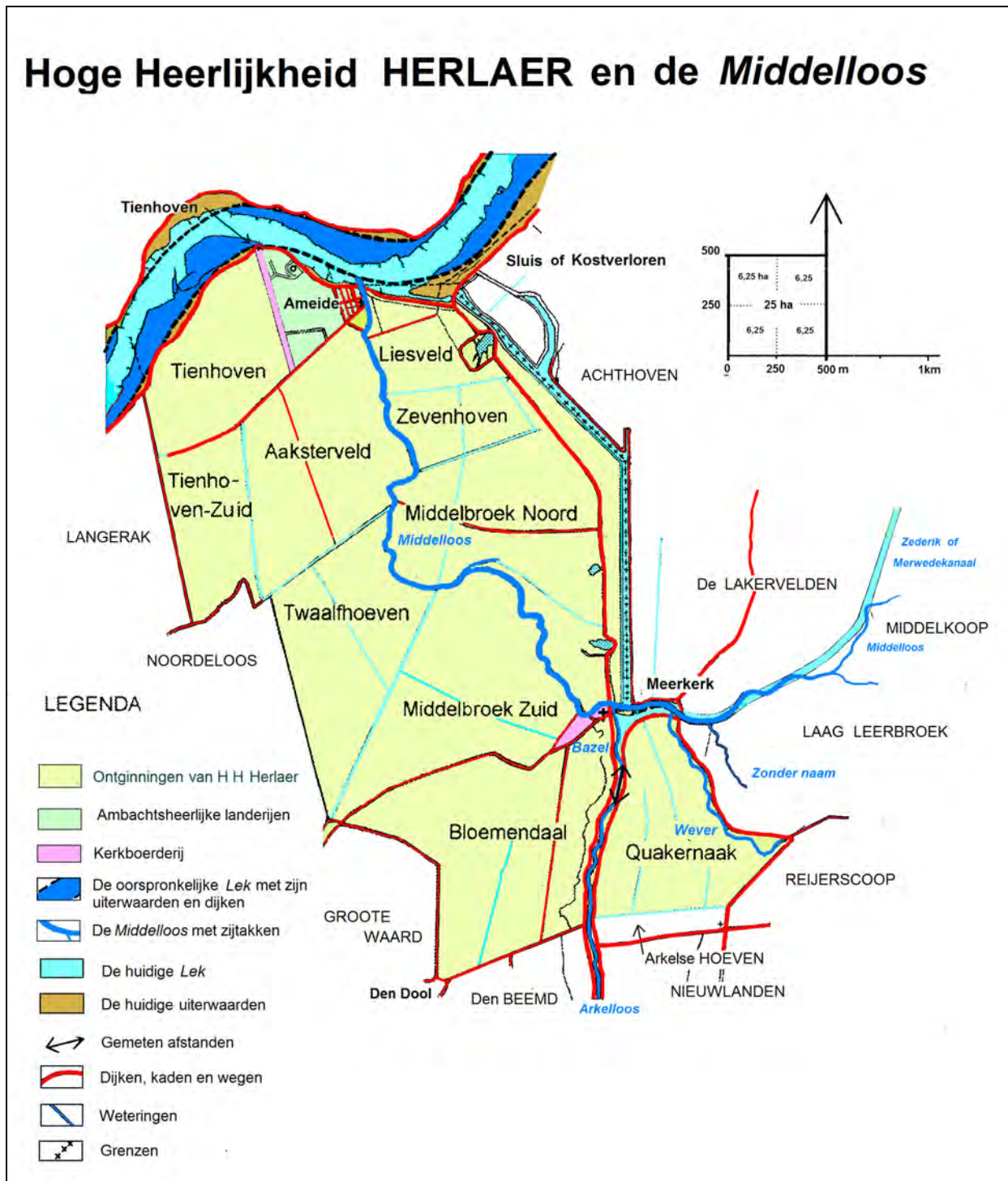
¹³ Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard*, blz. 167.

¹⁴ Verdonk, blz. 34. Hij vermeldt ook dat de naam Herlaer soms ook bleef bestaan via de vrouwelijke erfopvolging.

¹⁵ Wij gebruiken de symbolen van de bodemkaart 1: 50 000 van de Stiboka om de bodemtypen aan te geven. Wij volgen De Bakker & Schelling, *De bodemclassificatie*, voor het aangeven van de betekenis van de meest gebruikte letters, cijfers en Romeinse cijfers. R en V duiden respectievelijk op Rivierkleigronden en Veengronden en met de aanduidingen d en n worden zogenaamd droge en natte stroomruggonden onderscheiden, die zowel goed als matig ontwaterd kunnen zijn en kalkrijk A, of kalkloos C. Met de Romeinse cijfers II tot en met VII wordt een steeds betere ontwateringstoestand aangegeven..

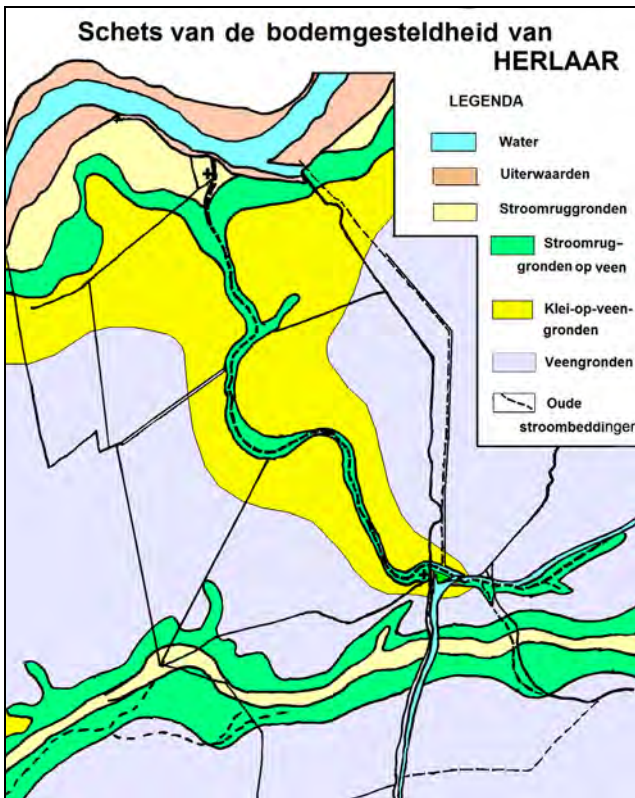
¹⁶ Bodemkundige term om aan te geven dat de desbetreffende oeverwallen altijd slecht ontwaterd geweest zijn (VI → II).

ontginningsbasis voor de veenontginningen Aaksterveld, Twaalfhoeven, Zuid-Middelbroek en Noord-Middelbroek. Het slibde na de aanleg van deze ontginningen spoedig geheel dicht en werd afgesloten door een dam met sluis aan zijn monding in de *Lek*, ter plaatse van Ameide.

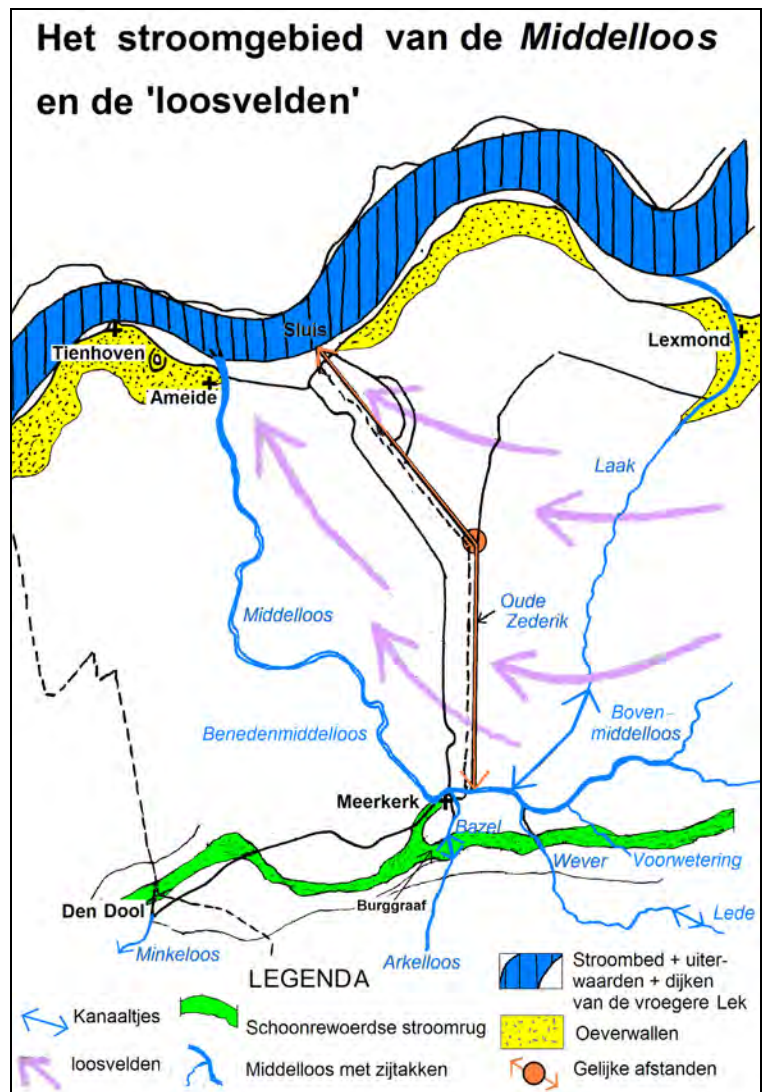

Figuur 1. De ontginningen van de Hoge Heerlijkheid Herlaer

Ten zuiden van Meerkerk loopt, door de ontginningen Quakernaak en Bloemendaal van oost naar west, een deel van de goed ontwikkelde Schoonrewoerdse stroomrug. Door de klink van de omringende veengronden (kVb, II), ligt de zandige kern (Rn95C VI) ervan nu minstens één meter boven de omgeving. Bij de aanleg van de beide ontginningen heeft deze stroomrug bodemkundig weinig invloed op het strokenpatroon gehad, maar bij het inzetten van de klink wel op de waterhuishouding. Op de zuidgrens van Bloemendaal ontmoeten de ontginningen van Herlaer en Arkel elkaar.

Figuur 2.
De bodemgesteldheid van Herlaer

Figuur 3.
De Middelloos met zijtakken en het loosveld

3. De Middelloos.

Met behulp van de beschikbare gegevens heb ik in figuur 3 (zie ook figuur 1) dit riviertje gereconstrueerd en noemde het deel beneden Meerkerk de *Bovenmiddelloos* en het deel daarboven de *Benedenmiddelloos*. Deze laatste heeft een aantal linker zijtakken, de *Bovenmiddelloos* zelf, een *stroompje* op de grens Middelkoop-Laag Leerbroek, de *Voorwetering*, de *Wever* en de *Bazel*. Van der Linde¹⁷ beschouwt het van fluviatiele oorsprong, te vergelijken met de *Laak* van Lexmond, gevoed door aanvoer van riviersediment. Op grond van de richting van zijn loop vanaf de *Lek* naar het zuidoosten en vooral om zijn geheel andere aard, zou ik hem liever als een estuariumkreek¹⁸ willen beschouwen, de meest oostelijke langs de *Lek*. Vloedwater van het zoete estuarium¹⁹ drong zijn benedenloop binnen en deponeerde tot ver in het veengebied van de Vijfheerenlanden estuariumafzettingen, die zijn aan te wijzen in de ondiepe veenondergrond²⁰. De *Middelloos*, voerde water af uit het noordelijke deel van de Vijfheerenlanden. De *Bovenmiddelloos* is vooral een kwelstroompje, dat samen met zijn zijstroompjes, kwelwater afvoerde uit de noordzijde van de Schoonrewoerdse stroomrug²¹ (Figuur 3). Daarmede is de *Middelloos* geheel te vergelijken met de *Giessen*, die met de *Noordeloos* en de *Minkeloos* eveneens kwelwater afvoert aan de zuidzijde van de Schoonrewoerdse stroomrug en aan zijn benedeneinde ook een estuariumgeul is.

Ook wat betreft de bodemgesteldheid verdient de opvatting estuariumgeul de voorkeur boven rivierdoorbraakgeul. De oeverwallen langs de *Benedenmiddelloos* zijn opmerkelijk sterk ontwikkeld, zodat hij nu als een hoge, brede inversierug door het landschap loopt. De Broekse steeg en verder-op de Broekse dijk zijn zelfs aangelegd in zijn voormalige stroombedding, toen deze droogliep door de inversie. Oorspronkelijk moet de oeverwal van het riviertje op gelijk niveau gelegen hebben met de omringende klei-op-veen en veengronden (resp. Rv01C III en kVc II), maar zij liggen nu veel hoger. Het enige moeilijke punt bij dit alles is zijn ligging, tot zo ver naar het oosten²².

De sterk ontwikkelde oeverwallen van de *Middelloos* vormden, vooral na het inzetten van de inversie, een beletsel voor de waterafvoer van de noordelijke moerassen van de Vijfheerenlanden, vooral daar de *Middelloos* tevens dichtgeslibd was. Daarmee begon de relatief lage oeverwal van de *Lek* juist boven de uitmonding van dit stroompje als 'loosveld'²³ te fungeren (zie figuur 3). Water uit het 'Cope-broek' van de Vijfheerenlanden werd over de oppervlakte van dit loosveld, 'Liesveld' geheten, afgevoerd naar de *Lek*. De naam 'lies' (liesgras: *Glyceria aquatica*²⁴) duidt op natte toestanden op deze lage oeverwal en in het Liesveld.

---

¹⁷ Van der Linde, *Bodemkaart Alblasserwaard*.

¹⁸ Een estuariumkreek is een kreek die onder invloed van eb en vloed staat en sedimenten afzet die estuarium-sedimenten worden genoemd. Er bestaat een groot misverstand over de begrippen estuarium en delta. Een estuarium is de uitmonding van een rivier in zee en in de zeearmen van een estuarium komt eb en vloed voor. Een delta bestaat uit de vingervormige uitwaaiing van een rivier als hij de laagvlakte bereikt heeft. Helaas heeft men West Nederland een delta genoemd, terwijl het een echt estuarium is. De eigenlijke delta van de Rijn ligt tussen Lobith enerzijds en de lijn Kampen-Muiden-Woerden-Gorkum anderzijds.

²¹ Door de vermenging van zout zeewater met zoet rivierwater ontstaan er drie zones in een estuarium, een zout, een brak en een zoet estuarium.

²⁰ Pons, *Bodemkartering Vijfheerenlanden*.

²¹ Het is een wijdverbreid misverstand dat kwelwater alleen water zou zijn dat onder dijken doorsijpelt en achter dijken opwelt. Vink, *De Lekstreek*, was de eerste die gewezen heeft op kwelwater, dat nabij veenstroomruggen opwelt uit de zandbanen ervan en o.a. tijdens vorst het bevroren van sloten en plassem verhindert. Het water in deze 'gefundeerde' zandruggen staat via de doorlatende Pleistocene ondergrond van de Rijn onder enige druk en voert water af.

²² Pons, *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*. In Hoofdstul 1 wordt er op gewezen, dat vóór het dichtslibben van de Rijnmond bij Katwijk het meeste Rijnwater via de *Oude Rijn* de *Noordzee* bereikte. De *Lek* beneden Lexmond ontving daardoor weinig rivierwater en eb en vloed konden ver naar het oosten doordringen en daar hun sedimenten neerleggen.

²³ Een 'loosveld' is een laag stuk land, waarover over de oppervlakte (zonder geulen) water verplaatst wordt. Zie Pons, *Vijfheerenlanden*, Loosdorp, de Lede-ontginningen, i.v.

²⁴ Braams, *Weyden en zeyden*, blz. 34 – 37.

4. De ontginningen.

Eerder is al vermeld dat de rivieroeverontginning **Tienhoven-Ameide** de oudste binnen de heerlijkheid is. Gezien de ouderdom van het kerkje en de ligging daarvan op de kerkboerderij (die een wezenlijk onderdeel van de strokenverkaveling uitmaakt), zal deze ontginning vermoedelijk uit het begin van de 11^e eeuw stammen. Het slot stamt waarschijnlijk ook uit diezelfde tijd, gezien de samenhang ervan met de verkavelingstructuur van de ambachtsheerlijke landerijen en de kerkboerderij²⁵.

Op het moment van de stichting van het slot lag de oorspronkelijke dijk langs de *Lek* op enkele plaatsen, en vooral aan de oostzijde ervan, flink wat verder naar het noorden dan de huidige inlaagdijk²⁶. Wij hebben op figuur 3 het traject van de oorspronkelijke dijken ingetekend als begrenzing van het complex ‘rivierbed + uiterwaard’, zoals dat naar ons idee in de 11^e eeuw moet hebben bestaan. Men kan namelijk met behulp van de vorm en ligging van de oorspronkelijke dijken van de ontginningen aan beide zijden van de *Lek* die niet zijn aangetast de oorspronkelijke dijk reconstrueren²⁷. Na de reconstructie konden de oorspronkelijke oppervlakten van de hoeven van de ambachtsheerlijke landerijen veel beter gemeten worden. Er moet, vooral in de 12^e eeuw, in het bijzonder bij het slot, veel land verloren gegaan zijn door het opdringen van de rivier (zie figuur 5). Het grote landverlies hangt hier samen met de grotere gevoeligheid voor riviererosie van zandige rivieroeverwallen dan van veen en klei-op-veengronden²⁸. Bij het leggen van de inlagen en het terugnemen van de dijken ontstond ook een gevaarlijke situatie voor de kerk van Tienhoven. Toch is het uiteindelijk gelukt om het kerkje en de dijk ervóór te behouden. Wel heeft men de dijk ter weerszijden van de kerkboerderij wat terug moeten nemen. Vandaar dat de dijk met het kerkje daar vlak achter, nu wat naar voren uitsteekt ten opzichte van de aangrenzende dijken.

De 11^e eeuwse vorm van het land en de dijken ten oosten van de monding van de *Middelloos* is niet goed meer te reconstrueren, daar hier niet alleen veel land verloren is gegaan door het opdringen van de *Lek*, maar ook door graafwerkzaamheden voor de aanleg van de uitwatering van de Vijfheerenlanden. Bij de behandeling van dit gebied beschrijven wij hoe wij denken dat hier de ontginningen **Liesveld** en **Zevenhoven** werden aangelegd

Ten zuiden van Tiendweg van Tienhoven–Ameide lagen uitgestrekte moerassen, waarvan de ‘velden’ die, zoals de naam zegt, al extensief gebruikt werden. Hierin werden twee ontginningen aangelegd, aan de westzijde, vanuit Tienhoven, **Tienhoven-Zuid** en aan de oostzijde, vanuit de *Middelloos*, het **Aaksterveld**. Men kan aan het verloop van de *Kaaiwetering* en de *Reigersvliet*, de zuidgrens van beide ontginningen, en van de oude gemeentegrenzen, nog zien dat de grens tussen Tienhoven-Zuid en het Aaksterveld wat oostelijker is gelegd dan aanvankelijk de bedoeling was, misschien om het Aaksterveld de gebruikelijke diepte van acht voorlingen te geven. Daarachter en achter Zevenhoven lagen de wilde moerassen, de ‘broeken’ genaamd, die zich uitstrekten tot Meerkerk. Hierin werden ter weerszijden van de *Middelloos*, grote ontginningen uitgevoerd, de Meerkerkerbroek- of beter gezegd de Middelbroek-ontginningen. Wij hebben ze verdeeld in een **noordelijke** en een **zuidelijke Middelbroek** ontginning, gescheiden door de *Middelloos*, nu Broekse steeg en Broekse dijk geheten. In Meerkerk werd in deze ontginningen een kerkboerderij opgenomen.

---

²⁵ Uitgaande van een hoge ouderdam van het kerkje (volgens de mening van H.J. Beckmann: Karolingisch) is het ook mogelijk dat de strokenverkaveling en speciaal de ambachtsheerlijke landerijen gegroepeerd zijn rond het kerkje.

²⁶ Een inlaagdijk is een dijk die binnenwaarts van een door de rivier bedreigd stuk van de oorspronkelijke dijk werd gelegd, om bij doorbreken van de oorspronkelijke dijkoverstromingen te kunnen opvangen.

²⁷ Pons, *Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden*. Hoofdstuk 4 geeft een reconstructie van de dijken van de Lek, Linge en Merwede.

²⁸ Zandige sedimenten worden gemakkelijker weggespoeld dan veen en klei-op-veen.

Het **Liesveld** kan nog enige tijd onbedijkt gebleven zijn. In ieder geval lijkt juist deze ontginning in dit moerassige land wat moeilijk op gang te zijn gekomen. Het zou ook kunnen verklaren waarom in het achterland van Liesveld nog lang elementen van een meent²⁹ aanwezig waren die in gebruik was bij de zeven boerderijen in Liesveld aan de *Lek*.

Eén van de belangrijkste bepalingen in het handvest van Graaf Floris V is het aanleggen van de Bazel- en Zouwendijk, waarbij de *Middelloos* in Meerkerk, vlak boven de kerk, definitief afgedamd werd. De noordelijke ontginningen van de Vijfheerenlanden ondervonden van deze afdamming en van het aanleggen van de Zouwendijk zeer nadelige gevolgen voor hun waterhuishouding. Zij hebben op hun beurt in 1284 die problemen deels kunnen oplossen met behulp van een handvest van de graaf, dat op zijn beurt de grondslag gelegd heeft voor het Hoogheemraadschap van de Vijfheerenlanden. Jan van Arkel beloofde daarbij een watergang naar de *Linge*, de *Zederik*, ter beschikking te stellen voor de noordelijke ontginningen³⁰.

Bij de aanvang van de ontginningen van het gebied van Herlaer moet de *Middelloos* in ieder geval deels nog te gebruiken geweest zijn voor de waterafvoer van de ontginningen erlangs. Ook diende hij als vaar- en toegangsweg tot het binnenland (zie figuren 1 en 3). Het is de as van de ontginningen van Herlaer geworden, waarlangs de Heeren van Herlaer diep in het binnenland konden doordringen, Meerkerk bereiken en zelfs in de ‘grote broeken’ van de Vijfheerenlanden nog de veenontginning Quakernaak konden stichten. Hier ontmoetten zij echter de Heeren Van Arkel en die van Ter Lede, of hun voorgangers. Daarom moesten ze daar hun activiteiten op ontginningsgebied staken.

Bij de samenvloeiing van de diverse takken van de *Middelloos*, ontwikkelde zich het dorp Meerkerk, dat een centrale rol gespeeld heeft bij de aanleg van de ontginningen. Het maakt de indruk van een oud dorp te zijn, dat al bewoond werd vóór de aanleg van de ontginningen. We gaan hierop nader in bij de beschrijving ervan.

Uitgaande van de *Middelloos*, of de Broekse steeg, die zich vanuit Ameide naar het zuiden in Meerkerk als Broekse dijk voortzet, werd ten zuiden van het Aaksterveld eerst een flinke rivieroeveveenontginning gesticht, **Twaalfhoeven** genaamd, met boerderijen langs de verlande *Middelloos* of Broekse dijk. Daarna pakte men het grote, overblijvende moeras of broek aan, ter weerszijden van de *Middelloos*, tussen Zevenhoven en Bloemendaal in het zuiden en tot Meerkerk in het oosten, gelegen tussen de Twaalfhoeven en de grens met West Lakerveld. Deze veenontginning werd Middelbroek genoemd, naar het riviertje de *Middelloos* (zie figuur 3). Wij hebben deze ontginning gesplitst in **Middelbroek –Zuid** en **Middelbroek - Noord** (figuren 11 en 12).

Ten zuiden van de Broekse weg, zoals boven beschreven een belangrijke scheiding, was of werd, tot aan de grens met Arkel en tegen de grens met Noordeloos aan, nog **Bloemendaal** aangelegd, een ontginning met de voorlopers van de *Zederik* (*Bazel*) en de *Arkelloos* als ontginningsbasis. Ten zuiden van de *Middelloos* vulde men het onontgonnen moeras tussen *Bazel* en *Wever* tot aan de grens met Arkel in het zuiden aan met een restontginning, die **Quakernaak** werd genoemd. Daarmee kwamen aan de ontginningsactiviteiten van Herlaer een einde.

---

²⁹ Meenten zijn gemeenschappelijke weiden, waarin geërfde dorpsbewoners het recht hadden om vee te weiden. Ze zijn al vroeg verdeeld tussen de rechthebbenden.

³⁰ Zie Pons, *Vijfheerenlanden*. De Cope-ontginningen en de Arkel-ontginningen.

5. Tienhoven - Ameide.

De rivieroever-veenontginning Tienhoven-Ameide bestaat uit twee delen, het eigenlijke Tienhoven met Ameide en Tienhoven-Zuid, gelegen ten zuiden van de Tiendweg (zie ook figuur 5). De gehele ontginning strekt zich uit ten zuiden van de *Lek* tussen Langerak en de monding van de *Middelloos* in Ameide en wordt aan de zuidzijde begrensd door Noordeloos. De Tiendweg met de erlangs liggende wetering moet lange tijd een kwelkade³¹ geweest zijn van Tienhoven-Ameide tegenover Tienhoven-Zuid, dat toen nog niet ontgonnen was. De oppervlakte van de gehele ontginning Tienhoven-Ameide, inclusief Tienhoven-Zuid, bedraagt binnendijks **352,9 ha (391,4 mo)**. De beide delen, Tienhoven-Ameide en Tienhoven-Zuid zijn respectievelijk **225,1 ha (249,7 mo)** en **127,8 ha (141,4 mo)** groot. Door de aanleg van inlaagdijken zijn aan de noordwestelijke zijde twee kleine oppervlakten buitengedijkt (samen 2,8 ha of 3,1 mo), en is aan de noordoostelijke zijde een flink stuk land verloren gegaan, dat wij op 13,6 ha (15,1 mo) schatten, zodat bij elkaar 16,4 ha (18,2 mo) ontbreekt. Zoals eerder al is vermeld, heb ik in de figuren 1 en 3 de vermoedelijke oude toestand weergegeven van vóór het buitendijken van land. In figuur 3 is ook de vroegere loop van de *Lek* + de toenmalige uiterwaarden (gecombineerd) gereconstrueerd aan de hand van de nog bestaande oorspronkelijke dijken aan beide zijden van de rivier. Wij schatten dat de vroegere grootte van Tienhoven-Ameide inclusief Tienhoven-Zuid ongeveer **369,3 ha (409,6 mo)** was.

In de samenvattende publicatie³² heb ik de ontginning Tienhoven gebruikt om de oppervlakte te bepalen van de hoeven die als oppervlakte-eenheid bij de strokenverkavelingen zijn gebruikt. Daartoe bleken de meeste ontginningen met de naam ‘-hoeven’, voorafgegaan door een telwoord³³, bruikbaar te zijn.

Na enig passen en meten bleek het inderdaad mogelijk om **15 boerderijen**³⁴ af te grenzen, die gevormd zijn uit een **blok van 10 hoeven**, dat het eigenlijke Tienhoven moest zijn (figuur 4). Dit blok ligt tussen de grens met Langerak in het westen en de westgrens van de kerkboerderij in het oosten en reikt van de Lekdijk in het noorden tot de Tiendweg in het zuiden. Zoals ook uit figuren 1 en 3 blijkt, nemen wij aan dat de Lekdijk hier iets teruggenomen is, zodat een oppervlakte land van ca. 2,8 ha (3,1 Rlm) verloren is gegaan. Hieruit volgt een oorspronkelijke oppervlakte van Tienhoven van **165,3 ha (183,4 mo)**, waaruit een toegepaste hoevegrootte volgt van **16,5 ha of 18,3 mo**, wat een uitstekende maat bleek te zijn voor de hier toegepaste hoeveoppervlakten.

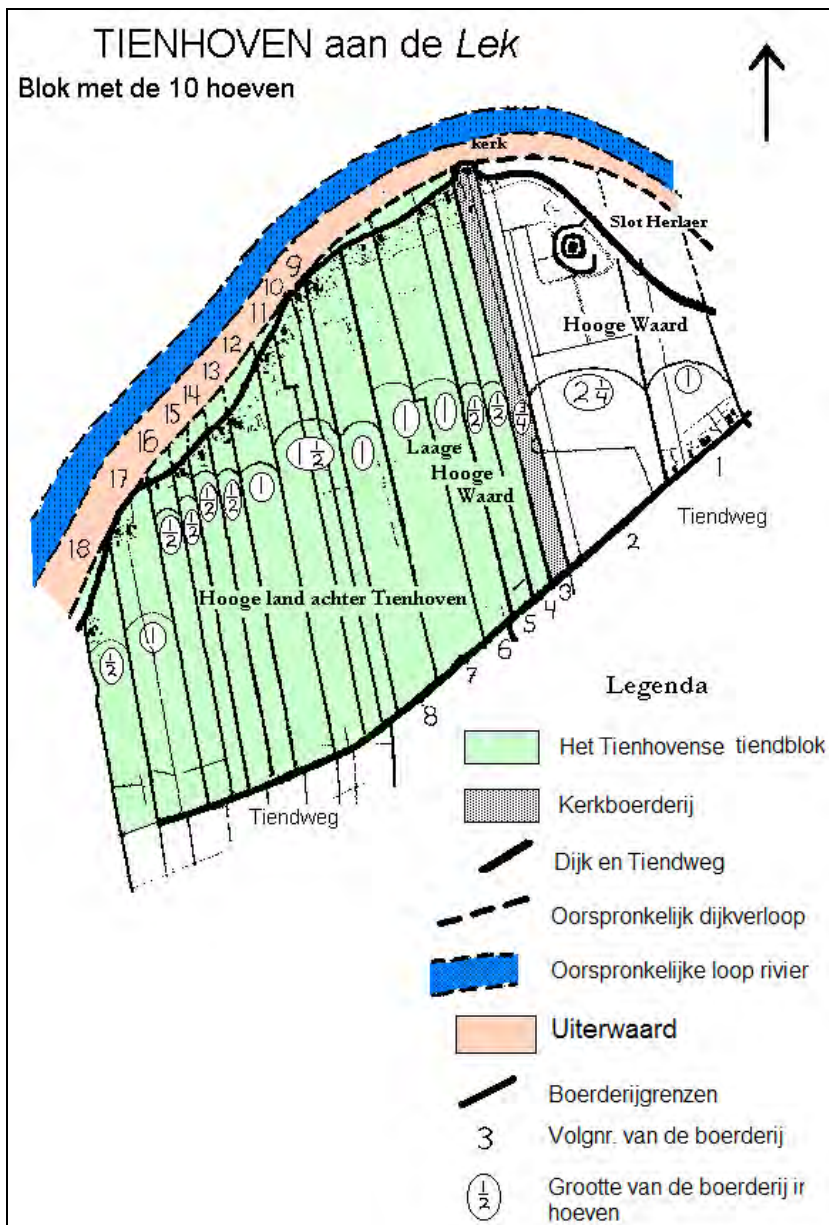
---

³¹ Kwelkaden beschermden het al ontgonnen cultuurland tegen overstromingen met water uit de niet ontgonnen moerassen. Dit soort water dat door de boeren als zeer nadelig voor hun land werd beschouwd, werd ook met kwelwater aangeduid. Het bevatte geen slib meer, was ontdaan van alle voedingsstoffen en enigszins zuur.

³² Pons, *Alblasserwaard en Vijheerenlanden*.

³³ Zie ook Palmboom, *Vorming van –hoven-namen*, blz. 284 e.v.

³⁴ Deze 15 boerderijen zijn op figuur 4 met de nrs. 4 tot en met 18 aangegeven. Ze zijn hier op een verschillende manier genummerd dan dezelfde boerderijen op figuur 5. Behalve dat de volgorde niet overeenstemt, zijn op figuur 5 ook verschillende boerderijen van figuur 4 (de nrs. 9, 10 en 11), samengenomen tot één boerderij, nr. 10 op figuur 5, zodat het tiendblok Tienhoven op figuur 5 slechts 13 boerderijen omvat.

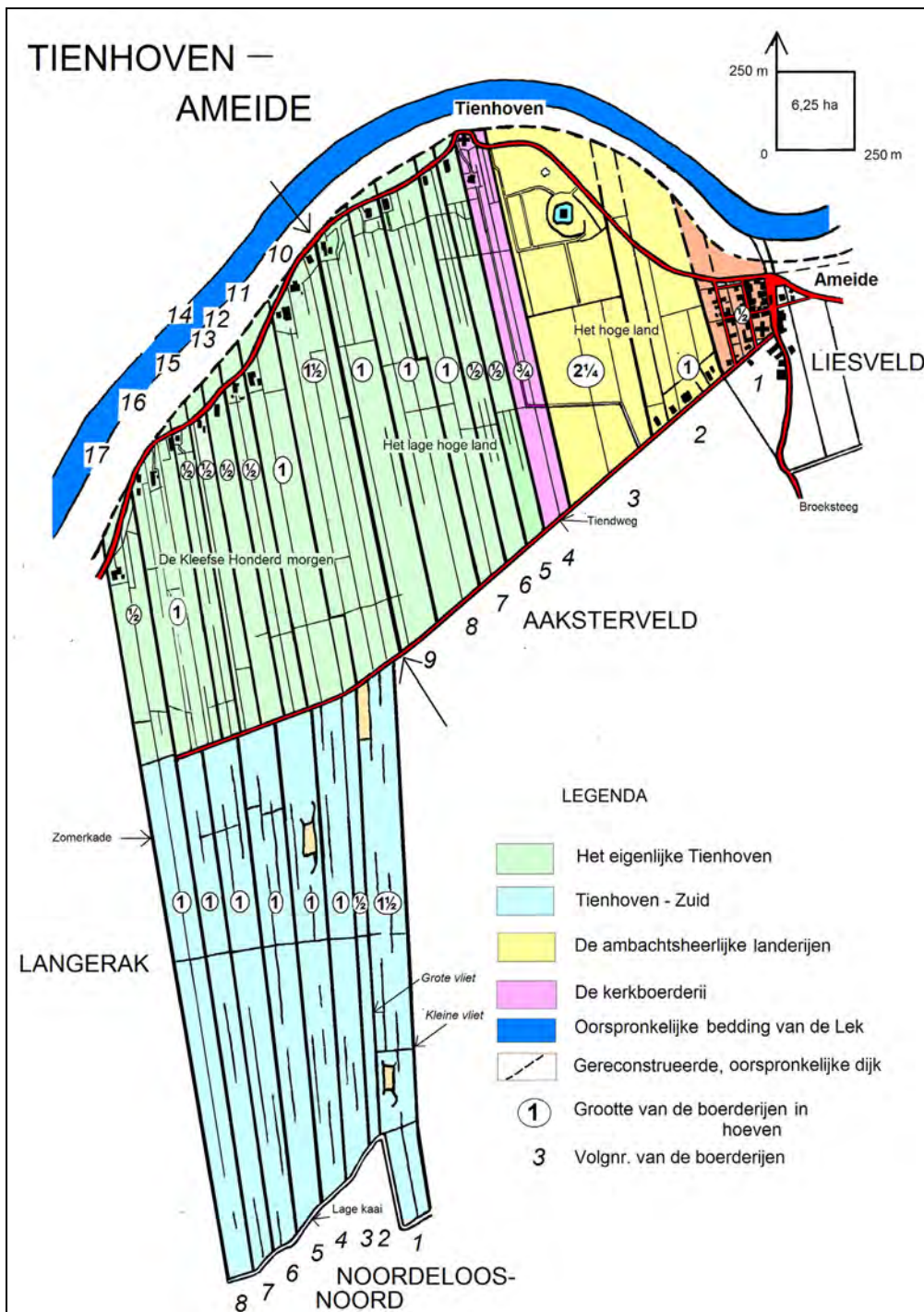

Figuur 4. *Het eigenlijke Tienhoven*

Foto 1.

De kerkboerderij van de kerk van Tienhoven met zijn hofstede. Het is een kavel of weer ter grootte van driekwart hoeve, die vlak achter de kerk ligt en loopt tot aan de Tiendweg. Zij diende tot onderhoud van de kerk en bood een bestaansmogelijkheid voor de pastoor.

Figuur 5. De boerderijen en hoeven van Tienhoven – Ameide

Bij de landinrichting van de strokenverkaveling Tienhoven-Ameide reserveerde de toenmalige ambachtsheer voor zichzelf het gehele oostelijke deel van de ontginning voor zijn ambachtsheerlijke landerijen (figuur 5). Naar mijn mening behoorde daartoe oorspronkelijk ook het gebied van Ameide, tot aan de linkeroever van de *Middelloos*, een stukje land van 6,2 ha (6,9 Rlm). De totale oppervlakte van deze ambachtsheerlijke landerijen bedraagt nu (dus binnendijks) 62,6 ha (69,5 Rlm). De vroegere grootte, inclusief Ameide en de buitendijkse gebieden, was waarschijnlijk **ca. 76,2 ha (84,5 mo)** of **4½ hoeven** van **16,9 ha (18,8 mo)** groot. Het werd al volgt ingedeeld:

- Aan de westzijde werd **12,5 ha (13,9 mo)** of **¾ hoeve** voor de **kerkboerderij** bestemd, op de kop waarvan de **kerk** stond, of toen gebouwd werd. Zij diende voor het onderhoud van de kerk en de pastoor. De kerk van Tienhoven moet door de toenmalige ambachtsheer op zijn eigen terreinen gebouwd zijn (of stond er al).

- Voor zijn **ambachtsheerlijke boerderij** en het **slot** werd het middengedeelte afgezonderd, ter grootte van **3¼ hoeven (63,7 ha of 70,6 mo)**. Het slot staat precies in het midden van dit terrein (inclusief de kerkboerderij). De ligging ervan in het midden van de ambachtsheerlijke landerijen (hier van 4 hoeven) is een verschijnsel dat we in vele ontginningen van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden tegenkomen.
- Aan de oostzijde van het ambachtsheerlijke terrein werd een derde stuk, ca. **½ hoeve** groot, bestemd voor Ameide, een bestaande nederzetting, waaraan later stadsrechten verleend zijn. De monding van de *Middelloos* in de *Lek* was daarvoor een veelbelovende plaats, vooral nadat er ook een dam gelegd was. De kerk van Ameide is gebouwd op het punt, waar de Tiendweg de *Middelloos* bereikt.

Op de topografische en kadastrale kaarten draagt het terrein, waarop het slot gesticht werd, de naam 'Hooge Waard'. Ten westen van de kerkboerderij echter heet het land 'Lage Hooge Waard'. Deze namen sluiten aan bij de bodemkundige situatie. Op de 'Hooge Waard' bestaat de bodem uit 'hoge'³⁵, goed ontwaterde, kalkrijke oeverwalgronden (Rd10A en Rd90A, VII). Op de 'Lage Hooge Waard' echter zijn op de bodemkaart 'lage' of 'natte', matig ontwaterde, kalkrijke oeverwalgronden ingetekend (Rn95A, VI)³⁶ (zie ook figuur 2). Voor de ambachtsheerlijke terreinen heeft de ambachtsheer de allerbeste gronden van het rivierkleigebied uitgekozen.

Uit het feit, dat het slot midden in de ambachtsheerlijke landerijen van 4 ha grootte ligt, kan men concluderen dat de ambachtsheerlijke boerderij en de kerkboerderij als één eenheid werden beschouwd. Ameide ligt er enigszins buiten, wat kan betekenen, dat het van het begin af apart werd genomen. Tevens kan er al een nederzetting gelegen hebben, wat te verwachten is op de plaats waar een belangrijke veenstroom in de rivier uitmondt.

In de rivieroever-veenontginning Tienhoven-Ameide hebben wij een **17 tal boerderijen** en landerijen kunnen onderscheiden, die van oost naar west genummerd zijn van 1 tot en met 17 (figuur 5). De nrs. 1 tot en met 4 hebben betrekking op de ambachtsheerlijke landerijen en komen overeen met de eerder genoemde indeling ervan. Het gebied voor **Ameide** is door ons aangegeven als **nr. 1**. Perceel **nr. 2**, het oostelijke stuk van het **ambachtsheerlijke terrein**, ter grootte van **één hoeve** van **16,9 ha** (of **18,8 mo**), was in gebruik bij 4 boeren die aan de Tiendweg woonden en hun hofsteden verloren bij het leggen van de inlaagdijk door het opdringen van de *Lek*. Waarschijnlijk namen zij een bijzondere positie op het slot in en mochten zij in het zuiden van de ambachtsheerlijke terreinen hun hofsteden herbouwen. De grenzen van deze boerderijen, van oost naar west de nrs 2a, 2b, 2c en 2d, zijn moeilijk te trekken, behalve van nr. 2d. De laatste boerderij is slechts ca. 4 ha groot en de andere drie gezamenlijk ca. 9 ha, zodat ze tot de zeer kleine boerderijen gerekend moeten worden. Dan volgen de **eigenlijke ambachtsheerlijke landerijen, nr. 3**, waarop in het noorden het slot werd gebouwd. Zij hadden vóór de aanleg van de inlaagdijk een geschatte grootte van ca. **37,9 ha (42,0 mo)** of ca. **2¼ hoeven**. Het slot moet een oude waterburcht geweest zijn, die herhaaldelijk vernield en weer opgebouwd is. Met **nr. 4** is de **kerkboerderij** aangegeven, die **12,5 ha (13,9 mo)** groot is of **¾ hoeve**. Op de kop ervan, enigszins uitstekend buiten de huidige lijn van de dijken, ligt het oude kerkje. Er loopt van de dijk, direct ten westen van de kerk, een toegangsweg naar de hofstede van de kerkboerderij, die op enige afstand van de dijk ligt. Van daaruit is er een zeer lange dreef³⁷ naar het achter liggende land. In de lengterichting van de kerkboerderij, deels samenvallend met de dreef, liep een pad, dat diende als kerkenpad voor de bewoners van de hofsteden van de boerderijen van nr. 2. Dit pad steekt de ambachtsheerlijke landerijen schuin over, volgt de dreef en loopt langs een perceelsgrens van de kerkboerderij, die precies op het koor van de kerk gericht is, zoals we dat ook

³⁵ Bodemkundige term voor gronden die altijd goed ontwaterd geweest zijn (VII)

³⁶ Stiboka, *Bodemkaart 1: 50 000, 53 Oost*. Zie ook noot nr. 17 over de betekenis van de gebruikte symbolen

³⁷ Een dreef is een pad tussen twee sloten dat van het erf van de hofstede direct leidt naar het op enige afstand liggende weiland, waarover het vee naar het land wordt gedreven.

elders zagen (o.a. in Giessen Nieuwkerk, Zijderveld en elders). Bij het maken van inlagen heeft men de kerk weten te behouden, door de oude dijk niet op te geven en hem flink te verdedigen

Zoals we boven opmerkten, moet het noordwestelijke deel van Tienhoven, de nrs. 5 tot en met 17, als het eigenlijke tiendblok beschouwd worden, waaraan Tienhoven haar naam ontleent (zie figuur 4). Het westelijke deel daarvan (de **boerderijen** met de **nrs. 10** tot en met **17**), **6 hoeven** groot, wordt op de kadastrale kaart aangeduid als de '**Kleefse Honderd Morgen**'. Deze 'Honderd Morgen' zijn, meegerekend met het buitengedijkte stukje land, **95,1 ha (105,5 mo)** groot (6 hoeven met wat meer dan 100 mo). Het oorspronkelijke blok van 6 hoeven was ongeveer 105,5 mo groot, maar de huidige 102,3 mo duidt er op dat de naam jonger moet zijn. De 'Kleefse Honderd morgen' bestaan voor een groot deel uit hoge oeverwalgronden (Rd10A VII) van uitstekende kwaliteit. Naar het zuiden gaan zij over in zwaardere kleigronden (Rn66A) en tenslotte in klei-op-veen-gronden (Rn42Cv), steeds slechter ontwaterd (VI-III)³⁸.

Het oostelijke deel van deze 10 hoeven (de **boerderijen nrs. 5** tot en met **9**) wordt op de kadastrale kaart aangeduid als 'De Laage Hooge Waard'. Dit deel was oorspronkelijk **70,7 ha (78,5 mo)** groot en bestaat uit **vier hoeven** van 17,7 ha (19,6 mo). Het vormt samen met de landerijen rondom het slot, inclusief de kerkhoeve, een ongeveer even groot complex van **67,3 ha (74,6 mo)** of **vier hoeven** groot, de 'Hooge Waard'. Naar mijn idee is deze 'Hooge Waard', vóór de uitvoering van de strokenverkaveling, een landerijencomplex van acht hoeven (**ca. 138,0 ha**) geweest, waarop, in het midden aan de rivier, de kerk is gebouwd. De kerk is vermoedelijk van Karolingische ouderdom³⁹. Bij de uitvoering van de strokenverkaveling is dit complex herverkaveld en opgenomen in de huidige verkaveling.

De **boerderijen nrs. 5** en **6** zijn beiden **8,4 ha (9,3 mo)** of $\frac{1}{2}$ **hoeve** groot. De hofsteden liggen aan de voet van de 'Hooge Lekdijk', beide met weinig hofperceeltjes⁴⁰, wat wijst op een inlaagdijk. Daarop volgen de **boerderijen, nrs. 7, 8, en 9**, die respectievelijk **19,8; 19,8 en 17,9 ha (22,0; 22,0 en 19,9 mo)** of **ca. één hoeve** groot zijn. De grens tussen de nrs. 7 en 8 vertoont een knik, wat als een hoge uitzondering voor dergelijke grenzen beschouwd moet worden. Toch geloven wij dat het twee verschillende boerderijen betreft. De hofsteden aan de dijk hebben ook vrij weinig hofperceeltjes en geen dreven. De hofstede van boerderij nr. 9 lijkt een oude en heeft veel hofperceeltjes en bovendien een eigenaardig gevormde dreef.

De eerste **boerderij, nr. 10** van de 'Honderd Morgen', is een grote boerderij van **1½ hoeve** grootte met een centrale, aan de (inlaag)dijk gelegen hofstede. Links en rechts van deze hofstede liggen eveneens hofsteden, maar wij denken dat nr. 10 oorspronkelijk toch één boerderij geweest is, die later verdeeld is. Wij hebben hem op figuur 4 in drie verschillende boerderijen, daar de nrs. 8, 9, en 10 genoemd, verdeeld. Ook hier komen geen dreven voor. Deze boerderijen hebben alle hofsteden, die aan de voet van de (inlaag)dijk liggen en weinig hofperceeltjes om zich heen bezitten. Met een geknikte grens tussen nr. 10 en nr. 11 volgt dan **boerderij nr. 11** met een grootte van **één hoeve** van **15,9 ha (17,6 mo)**. Verderop liggen vier **boerderijen, de nrs. 12, 13, 14 en 15** alle met een grootte van $\frac{1}{2}$ **hoeve**. Zij zijn respectievelijk **9,0; 8,9; 7,7 en 7,5 ha (10,0; 9,9; 8,5 en 8,3 mo)** groot, maar echt wel aparte boerderijen. Daar ze aan de (inlaag)dijk liggen hebben de hofsteden weinig of geen hofperceeltjes en geen dreven. **Boerderij nr. 16** van **één hoeve** grootte, waarvan de hofstede met een mooie toegangsweg aan de oorspronkelijke dijk ligt, heeft ook een lange dreef en veel hofperceeltjes. **Boerderij nr. 17**, tegen Langerak aan, is tot aan de Tiendweg $\frac{1}{2}$ **hoeve** groot (**10,1 ha of 11,2 Mo**) en bezit weer relatief weinig hofperceeltjes en geen dreef.

---

³⁸ Zie ook noot nr 17

³⁹ Mondelinge mededeling H.J. Beckmann te Ameide. Zie ook noot nr. 26.

⁴⁰ Hofperceeltjes, ook wel huisperceeltjes of erfperceeltjes genoemd, zijn kleine perceeltjes rondom het erf van een hofstede, die gebruikt werden of worden voor moestuin, kalverweide, hennepeteelt, enz.

Foto 2.

Het kerkje van Tienhoven met zijn vooruitgeschoven ligging. De Lekdijk maakt daar een dubbele bocht om het kerkje heen, daar men ter weerszijden ervan de dijk wat terug heeft moeten nemen wegens de dreiging van de *Lek* om de oevers aan te tasten. Tenslotte heeft men toch het kerkje weten te behouden

6. Ameide

Het is waarschijnlijk dat er aanvankelijk op de plaats van het Ameide een nederzetting gelegen heeft, waaraan later stadsrechten verleend zijn. Het is onbekend wanneer dat gebeurd is, maar ik neem aan dat dit kort na het midden van de 13^e eeuw het geval is geweest, nadat Dirk van Herlaer ambachtsheer was geworden⁴¹. Het stadje vertoont duidelijk een planmatige structuur met een rechthoekig stratennet. Men heeft op de plaats waar de Tiendweg op de *Middelloos* eindigt een kerk gesticht (figuur 6 en 7). Als bewijs voor het feit dat de *Middelloos* oorspronkelijk door of langs het stadje stroomde, ligt er een inlaatsluis in de dijk en een sluis op de zuidgrens van het stadje in de oude loop van het riviertje. Bovendien heet het centrale deel 'Dam', de plaats waar de *Middelloos* afgedamd werd.

7. Tienhoven - Zuid

De veenontginning Tienhoven-Zuid ligt ten zuiden van de Tiendweg in Tienhoven (figuur 5). Zij grenst met de Zomerkade aan Langerak, met de *Kaaiwetering* en de Lage kaai aan Noordeloos en met de *Kleine vliet* aan het Aaksterveld. De ontginning is **127,8 ha (141,7 mo)** groot en ik heb er **acht kavels** in onderscheiden, die gevormd zijn uit **8 hoeven** van elk **16,0 ha (17,7 mo)** grootte, iets kleiner dan de normaal toegepaste ontginningshoeven. We hebben de kavels genummerd van oost naar west van 1 tot en met 8. De grenzen van de kavels van deze ontginning sluiten niet aan bij die van de boerderijen ten noorden van de Tiendweg, behalve die van boerderij nr. 19 van Tienhoven-Ameide, die met nr. 8 van Tienhoven-Zuid één boerderij lijkt te vormen. Over deze kavel loopt de Tiendweg ook niet door. Er komen in Tienhoven-Zuid geen hofsteden voor en het is onduidelijk hoe de kavels samenhangen met de boerderijen van Tienhoven-Ameide.

Tienhoven-Zuid bestaat geheel uit dunne klei-op-veen-gronden (Rv01C) en veengronden (kVb), beide met de ontwateringsklasse II⁴² en maakt daarmee deel uit van het grote veengebied van het midden van de Alblasserwaard. De vorm van **Kavel nr. 1** doet vermoeden dat deze kavel van **22,5 ha (25,0 mo)** of **1½ hoeve** een uitbreiding is van de ontginning ten koste van het Aaksterveld. Deze gedachte wordt ondersteund door de *Grote vliet*, die de kavel over de gehele lengte afscheidt van de rest van de ontginning, en doordat de *Middenwetering* op deze kavel niet doorloopt. In het zuiden van

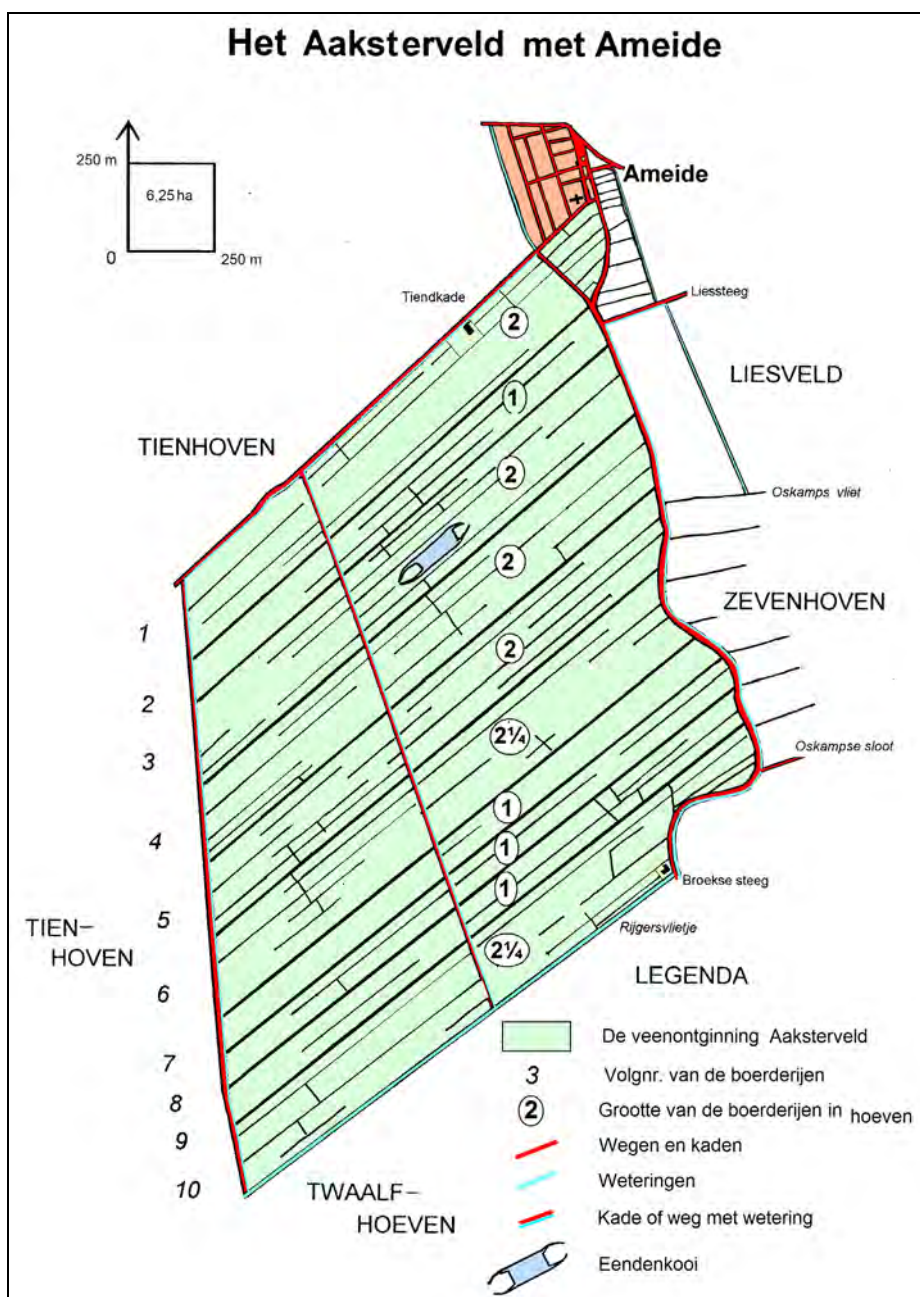
⁴¹ Ook Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard*, blz. 130 en 131, vermoedt dit. De eerste stadsrechtverlening (en stichting) van het dichtbijliggende Nieuwpoort wordt door Henderikx, *Nieuwpoort*, blz. 25, tussen 1254 en 1277, liever 1254/1266 geplaatst, dus ongeveer omstreeks dezelfde tijd.

⁴² Stiboka, *Bodemkaart 1: 50 000* .zie ook noot nr. 17.

de kavel komt een grote vervallen eendenkooi voor. Daarnaast ligt **kavel, nr. 2, 7,75 ha (8,6 mo)** of een kleine **halve hoeve** groot.

De rest van de ontginning bestaat uit de kavels **nr. 3** tot en met **nr. 8**, die alle **één hoeve** groot zijn. Een opmerkelijke bijzonderheid is dat ze paarsgewijs precies gelijk van oppervlakte zijn, zoals de kavels **nrs. 3 en 4: 15,6 en 15,9 ha (17,3 en 17,6 mo)**, de kavels **nrs. 5 en 6: 17,5 en 17,5 ha (19,4 en 19,4 mo)** en de kavels **nrs. 7 en 8: 15,6 en 15,6 ha (17,3 en 17,3 mo)**. Het is daarom best mogelijk dat er slechts vier kavels geweest zijn van elk 2 hoeven. Op kavel nr. 4 komt een voormalige eendenkooi voor. Een andere bijzonderheid is dat er op de kop van de kavels 1, 3, 4 en 5 een slotenpatroon voorkomt dat duidt op het gebruik van zogenaamde ‘melkbochten’, die dienden om de melkkoeien bij elkaar te houden tijdens het melken. Dit versterkt het vermoeden dat de boeren van deze ‘kavels’ via de Tiendweg dit land bereikten en misschien in Ameide hun hofsteden hadden.

8. Het Aaksterveld

Figuur 6. De boerderijen en hoeven van het Aaksterveld

Ten zuiden van de Tiendweg van Tienhoven-Ameide werd de veenontginning **3. Aaksterveld** aangelegd, een rivieroever-kwelkade veenontginning, met het riviertje de *Middelloos* als basis (figuur 6). Haar achterkade, de grens met Tienhoeven-Zuid, is rechtlijnig en werd zodanig getrokken dat deze min of meer evenwijdig aan de *Middelloos* loopt. Zij heeft, ondanks de slingerende loop van deze basis, een betrekkelijk weinig variërende diepte van gemiddeld 1620 m of 8 voorlingen, zodat het Aaksterveld tot een **acht-voorling** gerekend mag worden. De totale grootte van de ontginning is **267,4 ha (296,5 mo)** en men kan op eenvoudige wijze **10 boerderijen** onderscheiden, die op **16½ hoeven** gesticht zijn. De gemiddelde eenheidshoeve was **16,2 ha (18,0 mo)** groot.

Ten zuiden van Ameide ligt een klein driehoekig stukje land, apart van het Aaksterveld. Toch willen wij dit tot de ontginning Aaksterveld rekenen, daar het eenzelfde structuur heeft. Het past niet in de hoeven en is, denk ik, later bij Ameide gevoegd.

Wij hebben de boerderijen van noord naar zuid genummerd van 1 tot en met 10. Ze zijn relatief groot; 2 stuks van 2¼ hoeven, 3 van 2 hoeven en vier van één hoeve. Boerderij **nr. 1 is 34,4 ha (38,2 mo)** groot en bestaat uit **twee hoeven** van 17,2 ha (19,1 mo). De hofstede ligt halverwege aan de Tiendweg van Tienhoven. Het volgende bedrijf, **nr. 2**, groot **18,2 ha (20,2 mo)**, omvat **één hoeve**. De hofstede moet in het dorp liggen of gelegen hebben. Daarop volgen de bedrijven **nrs. 3, 4 en 5**, respectievelijk **34,4 ha (38,2 mo)**, **36,4 ha (40,5 mo)** en **33,8 ha (37,5 mo)** groot of elk **2 hoeven**. Boerderij nr. 3 bezit een grote, moderne eendenkooi. Ook bij deze boerderijen liggen geen hofsteden op de kavel. Boerderij **nr. 6 is (37,4 ha 41,5 mo)**, dus **2¼ hoeven** van elk 16,6 ha (18,4 Mo) groot. Dan volgen drie boeren bedrijven, de **nrs. 7, 8 en 9**, die elk **één hoeve** zijn, respectievelijk **18,1; 18,1 en 19,9 ha (20,1; 20,1 en 22,1 mo)**. Van allen liggen of lagen de boerderijen in het dorp. Het laatste bedrijf, **nr. 10**, gelegen tegen de grens met Twaalfhoeven, is weer **2¼ hoeven** groot, namelijk **37,2 ha (41,2 mo)** en de hofstede hiervan ligt aan de Broekse Steeg.

9. Het Liesveld onder Ameide

Aan de rechteroever van de monding van de *Middelloos* (zie figuur 1) werd **2. Liesveld** aangelegd, een rivieroever-kwelkade veenontginning (figuur 7), genoemd naar het eerder beschreven, vermoedelijke 'loosveld' (zie figuur 3). Men is begonnen met het verkavelen van het noordelijke deel van het Liesveld in **7 boerderijen**, gelegen tussen de *Middelloos* en de Zouwendijk. De eerste fase van de veenontginning loopt tot aan de Liessteeg en de volgende tot aan de *Oskampsvliet* (figuur 7). De scherpe uitbocht van de *Lek* naar het zuiden heeft de gehele voorkant van de ontginning, met de daar aanwezige hofsteden, opgeruimd⁴³. De boerderijen zijn aan de hand van de vermoedelijke ligging van de oorspronkelijke dijk en op grond van hun ongeveer gelijke breedte en vroegere oppervlakte op de figuren 1 en 7 in reconstructie weergegeven.

Wij hebben de boerderijen van west naar oost genummerd van 1 tot en met 7. De eerste vijf worden in het zuiden begrensd door de Liessteeg, maar de nrs. 6 en 7 zijn direct verlengd tot aan de '*Oskampse Vliet*' in het zuiden en worden in het oosten begrensd door de Zouwendijk of een weg die daaraan voorafging. De strook land ten oosten van de Zouwendijk lijkt niet als achtste boerderij ontgonnen te zijn. Het was vermoedelijk een deel van de meent en dit terrein wordt 'de Zouwe' genoemd.

---

⁴³ Zie Pons, *Ablasserwaard en Vijfheerenlanden*.

De zeven ongeveer even grote boerderijen, elk ca. één hoeve groot, zijn moeilijk te reconstrueren wegens het ontbreken van de kopeinden van de kavels met de hofsteden. Bovendien zijn hier later grote werken uitgevoerd voor een nieuwe inlaagdijk en het aanleggen van een uitwateringskanaal en sluis voor de boezem van de Vijfheerenlanden⁴⁴. Na het verloren gaan van de oorspronkelijke hofsteden van Liesveld en een deel van het land ten oosten van de *Middelloos*, zijn de boeren verhuisd naar de nederzetting, later het stadje Ameide. Het op deze manier gereconstrueerde Liesveld blijkt tot aan de Zouwendijk **117,2 ha (130,0 mo)** groot te zijn geweest en met 7 boerenbedrijven die elk één hoeve groot zijn, geeft dit een gemiddelde grootte van **16,8 ha (18,6 mo)**. Dit geeft steun aan de juistheid van de reconstructie van de oorspronkelijke noordelijke dijk van de ontginning.

De oostzijde van Liesveld wordt gevormd door een smalle strook land, de 'Zouwe', tussen de Zouwendijk en de grens met de Vijfheerenlanden, die ten westen van de 'Oude Zederik' loopt. Deze laatste behoort tot de Vijfheerenlanden⁴⁵ en was oorspronkelijk de grenssloot tussen het gebied van Herlaer en Achthoven en is later vergraven tot een deel van de boezem van de Vijfheerenlanden⁴⁶. Ten tijde van de aanleg van de Zouwendijk was Liesveld nog niet of misschien nog maar gedeeltelijk en Zevenhoven helemaal nog niet verkaveld en vormden deze gebieden samen een meent. Binnen Liesveld is de 'Zouwe' **31,2 ha (34,6 mo)** of **ca. 2 hoeven** groot. Het is niet onmogelijk dat men hier nog twee boerderijen van elk één hoeve gepland had.

De reconstructie van boerderij **nr. 1** geeft een grootte van **17,6 ha (19,7 mo)**. **Nr. 2** is **17,3 ha (19,2 mo)** groot, dus beide ongeveer één hoeve. De drie volgende, de **nrs. 3, 4 en 5**, meten respectievelijk **16,2; 18,8 en 19,2 ha (18,0; 20,9 en 21,3 mo)**, alle ook min of meer één hoeve. Vervolgens boerderij **nr. 6** van oorspronkelijk **15,1 ha (16,8 mo)**. De grens met boerderij **nr. 5** is echter discutabel. Samen waren ze oorspronkelijk **34,3 ha (38,1 mo)**, dus twee hoeven van **17,15 ha (2 x 19,05 mo)**. Ze verloren gezamenlijk 7,7 ha (8,5 mo) land. Tenslotte boerderij **nr. 7**, ter grootte van **19,0 ha (21,1 mo)**. Ook de grootte hiervan is onzeker daar het zuidelijke deel van de boerderij (ten zuiden van het *Grote Wiel*), ter zijde van de Ossekampen, destijds ook min of meer tot een 'meent' behoorde⁴⁷. Dit geldt trouwens, zoals eerder vermeld, voor de gehele Zouwe, waar verlengde sloten van Zevenhoven (de Ossekampen) liggen, zodat men moet aannemen dat dit oorspronkelijk één grote gemeenschappelijke meent was, waar men, vóór de aanleg van de Zouwendijk al plannen had om boerderijen uit te leggen. Deze plannen heeft men toen laten liggen en ze zijn later, misschien in samenhang met de aanleg van de Zouwendijk, in het beperktere gebied van de Ossekampen, in de ontginning Zevenhoven, alsnog uitgevoerd in een gewijzigde vorm. De variatie in grootte van de boerderijen van Liesveld is vrij groot, maar daar de gemiddelde grootte, 16,8 ha (18,6 mo) blijkt te zijn, nemen wij, ondanks de moeilijke reconstructie, toch aan dat dit beeld van vroeger ongeveer juist moet zijn (figuur 7).

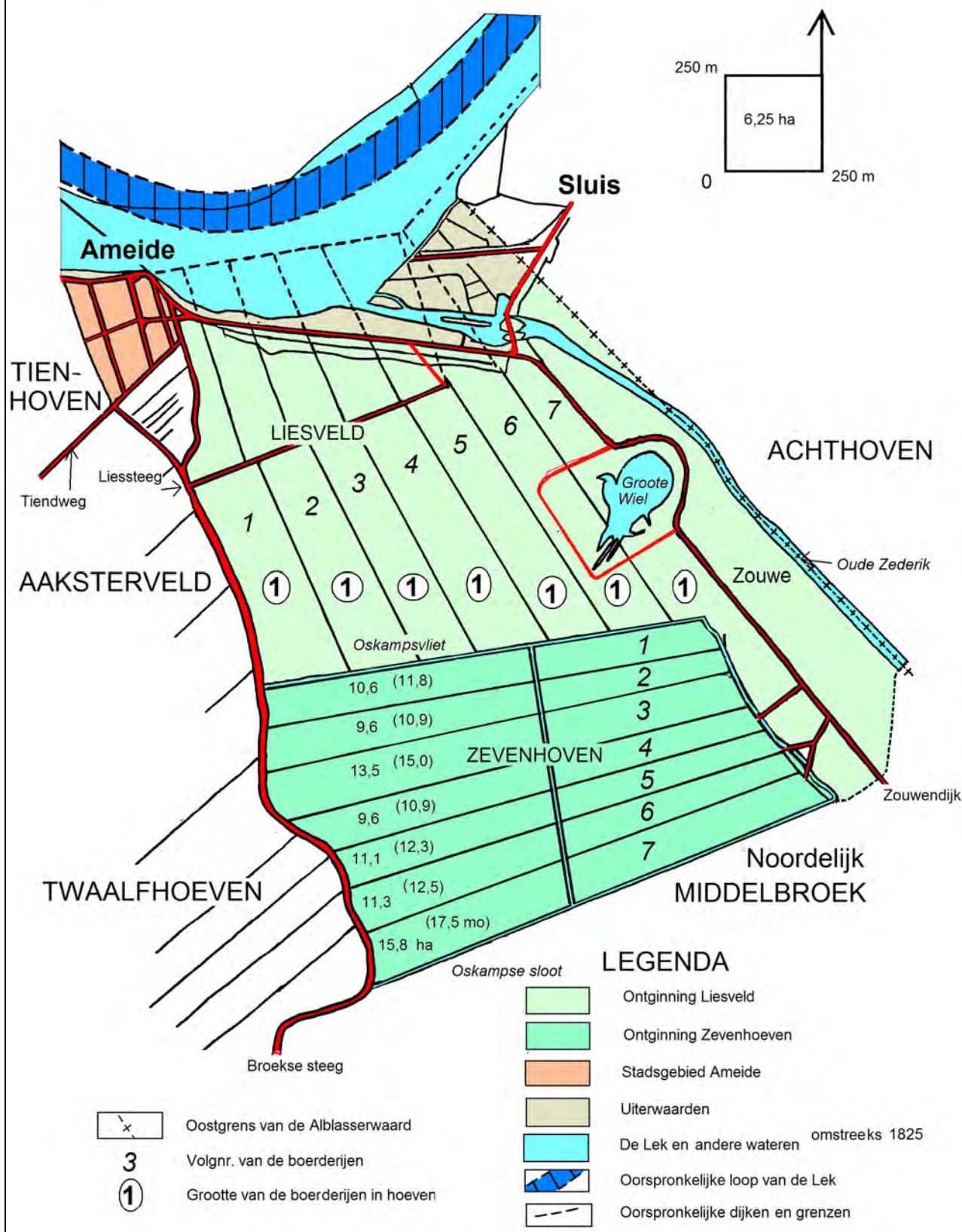
⁴⁴ Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard*, blz. 889.

⁴⁵ Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard*, blz. 886.

⁴⁶ Zie voor de *Zederik* en de *Oude Zederik* en hun onderlinge relaties, Ruud de Jong, *Leccam et Ligniam*, blz. 73 – 75 en Pons, *Vijfheerenlanden*.

⁴⁷ Kadastrale kaart (1822)

LIESVELD en ZEVENHOVEN onder Ameide

Figuur 7. De boerderijen en hoeven van het Liesveld en Zevenhoven

10. Zevenhoven

De veenontginning **3. Zevenhoven** (zie figuur 7) werd gesticht uit een meent. Het land moet vroeger, tot aan de ontginning ervan, 'Ossenkamp' geheten hebben, gezien de namen *Oskampsvliet* aan de noordzijde en *Oskampssloot* aan de zuidzijde, op de grens met noordelijk Middelbroek.

Aanvankelijk hadden wij Zevenhoven ook opgenomen in het rijtje van hoevenamen met een telwoord als voorvoegsel om de grootte van de hoeven te achterhalen⁴⁸. Bij de analyse ervan bleek echter dat er wel duidelijk zeven hoeven te onderscheiden zijn, maar dat deze hoeven in oppervlakten sterk van elkaar verschillen en een gemiddelde oppervlakte hebben, die veel te klein is voor een normale hoeve, namelijk 11,7 ha (13,0 mo). Het oorspronkelijke 'Ossenkamp' werd vroeger kennelijk als een meent gebruikt door de boeren van Liesveld en daar het Zevenhoven genoemd werd, bracht dit ons op het idee dat Liesveld wel eens uit zeven boerderijen zou kunnen bestaan, die ieder een 'hoeve' in Zevenhoven ter ontginning kregen, wat juist blijkt te zijn.

Foto 3. Karakteristiek weidelandschap van de veenontginningen. De ontginning Zevenhoven, gezien vanaf de Zouwendijk.

Zevenhoven is **88,1 ha (97,7 mo)** groot en is ontgonnen in 7 kavels (figuur 7). Vermoedelijk is elke kavel toegewezen aan één van de boerenbedrijven nrs.1 tot en met 7 van Liesveld. De beschrijving luidt als volgt: Kavel **nr. 1** meet **12,0 ha (13,3 mo)**. Ze heeft een toegang vanaf de Zouwendijk (over kavel nr, 7). Vervolgens volgt kavel **nr. 2** van **10,9 ha (12,1 mo)**, die samen met de kavels **nr. 3** van **13,5 ha (15,0 mo)**, **nr. 4** van **10,9 ha (12,1 mo)** en **nr. 5** van **11,1 ha (12,3 mo)** een gemeenschappelijke uitgang heeft naar de Zouwendijk. Ook de kavels **nr. 6** van **11,3 ha (12,5 mo)** en **nr. 7** van **14,2 ha (15,8 mo)** hebben gezamenlijke uitgangen naar de Zouwendijk. Er worden op deze kavels geen hofsteden gevonden. Men heeft een smalle strook aan de voet van de Zouwendijk niet meeverklaveld, daar hier ruimte moest blijven voor onderhoud aan de Zouwendijk⁴⁹.

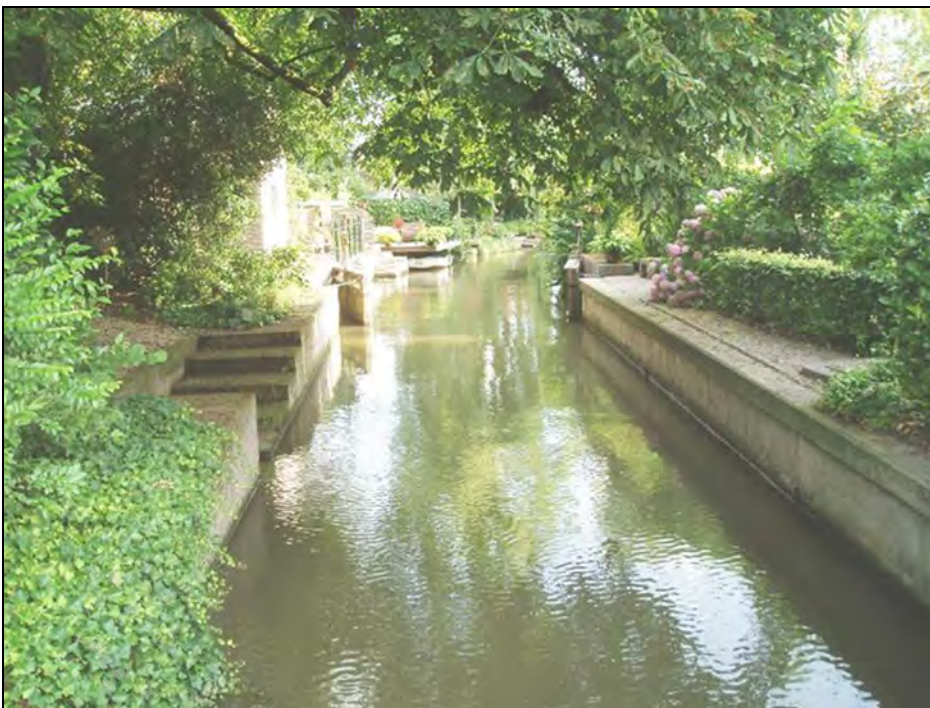
⁴⁸ Pons. *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*.

⁴⁹ Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard*, blz. 889.

11. De ontginningen rondom Meerkerk

Het dorp Meerkerk (figuur 8) ligt op een oeverwal van de *Middelloos* en de kerk staat op de stevige ondergrond van een binnenbocht van dit riviertje. Het stroomde dwars door het dorp en terwijl de westzijde geheel dichtslibde, bleef de oostzijde ervan een open water, naar ik denk door intensief baggeren. Het dorp heeft hieraan zijn naam te danken⁵⁰. Meerkerk lijkt ouder dan de omringende veenontginningen; het bood een van nature gunstige vestigingsplaats voor bewoning aan en wij vermoeden dat de oud aandoende bewoningsstrook langs de *Arkelloos* en de *Bazel* zich tot in Meerkerk voortzette.

Het is niet eenvoudig om de kerkboerderij van Meerkerk aan te wijzen. Wij vermoeden dat zij de meander van de *Middelloos* omvatte, samen met de driehoek tussen de Noordse Weg en de Rijkskade. Misschien hoorde er nog land bij tegenover de kerk aan de oostzijde van de Zouwendijk (figuur 8 en 11). Dit alles vormt een logisch geheel, past in de verkaveling van Zuidelijk Middelbroek en heeft de gebruikelijke grootte van ca. $\frac{3}{4}$ hoeve.

Foto 4. De smalle doorgang van de *Bazel* naar de *Middelloos*, vanaf de brug in het dorp Meerkerk. Door het sluisje, waarvan de sluisdeuren op de foto zichtbaar zijn, werd al het water van het noorden van de Vijfheerenlanden via de *Zederik* op de *Linge*, later via het *Kanaal van Steenhoek* op de *Merwede* geloosd.

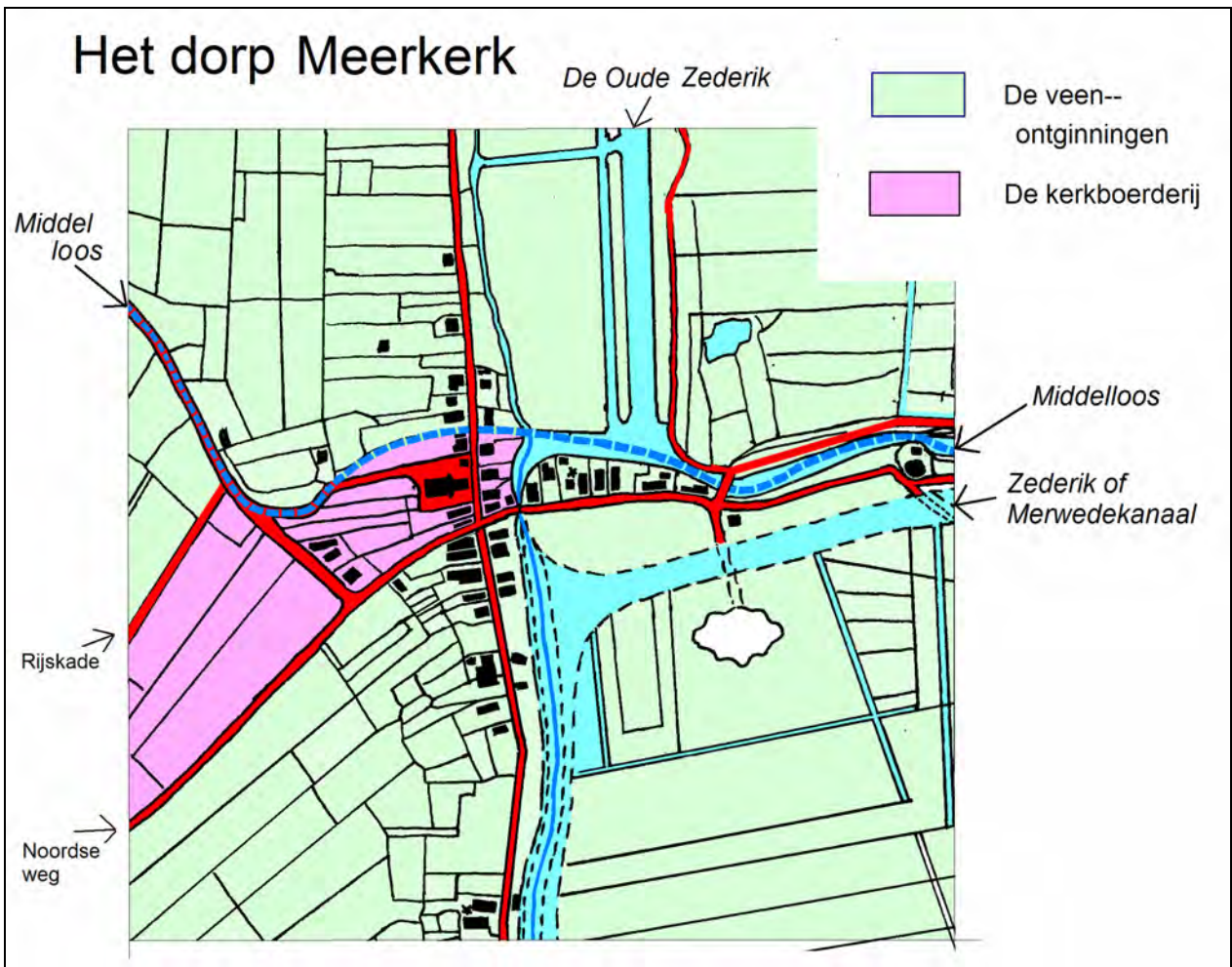
De veenontginningen ten westen van Meerkerk zijn gesticht in de *Middelloos*-broeken. Deze worden in het noorden begrensd door de *Oskampssloot* en de *Reigersvliet*, respectievelijk tegen Zevenhoven en het Aaksterveld aan. In het westen door Noordeloos Noord; in het zuiden grenzen zij aan de ontginningen onder Arkel en in het oosten aan de *Oude Zederik* en de *Zederik*, respectievelijk ten noorden en ten zuiden van Meerkerk.

Oorspronkelijk vormden de *Middelloos*-broeken, uitgestrekte moerassen ten westen van Meerkerk, op een plaats, waar zich, ten noorden van de Schoonrewoerdse stroomrug, massa's water verzamelden. Dit water zocht zich vermoedelijk via een 'loosveld', dat ten noordwesten van Meerkerk en ten noorden van Broek liep, een uitweg naar de *Lek* ten oosten van Ameide (zie figuur 3). Het was allereerst kwelwater uit deze grote stroomrug, dat via de *Bovenmiddelloos* werd aangevoerd. Verder ontlastten zich zowel het Cope-broek als de Lakervelden, die beide bij hoge rivierstanden via overloopgeulen uit de *Lek*, volgepompt werden met rivierwater, eveneens op de *Middelloos*. Dit water stroomde oorspronkelijk via de *Benedenmiddelloos* af, maar nadat deze dichtslibde, stagneerde het bij Meerkerk.

⁵⁰ Hoeksema, *Verlande stroombeddingen*, blz. 40-45. Meer wordt vooral gebruikt voor afgesneden, min of meer verlande riviermeanders.

Foto 5. Men heeft de Zouwendijk vlak ten oosten van de kerk van Meerkerk gelegd, zodat het koor van de kerk bijna op de dijk lag. Ongeveer op de plaats waar de fotograaf stond, kruiste de *Middelloos* de Zouwendijk en moet een dam in dat waarschijnlijk toen al verlande riviertje gelegd zijn.

Figuur 8. De *Middelloos* en de *Bazel* in Meerkerk

Het ontginningspatroon van de Middelbroeken wijst er op dat het gedeelte van de *Middelloos* in Broek⁵¹, direct beneden Meerkerk, bij de aanleg van de ontginningen, al flink verland was. Op de bodemkaarten (zie figuur 2) worden hier de oeverwallen veel breder aangegeven en komen er zelfs twee stroomdraden naast elkaar voor. De scheiding tussen de noordelijke en zuidelijke Middelbroek-ontginningen wordt deels langs de noordelijke stroomdraad gelegd. Afvloeiing van het opgestuwde water bij Meerkerk langs deze weg was al heel spoedig onmogelijk, omdat, niet zo ver ten zuiden van Meerkerk, de hoofdtak van de Schoonrewoerdse stroomrug van oost naar west door het land (figuur 2 en 3) loopt (op de bodemkaart aangegeven als Rn 62C VI). Naar ons idee vormde de zandige rug, al vóór het ontstaan van de inversieruggen, een barrière (zie ook noot 45), zodat er aanvankelijk geen doorgang voor het water naar het zuiden was. De vraag is, waar het bij Meerkerk opgestuwde water heen stroomde.

Ruud de Jong⁵² neemt aan, dat er water naar Den Dool vloeide via een tracé langs de Noordse Weg, en uiteindelijk via de *Minkeloos* naar de *Giessen*. Hiervoor zijn inderdaad enkele topografisch aanwijzingen, maar tenslotte moest toch ook hierbij de Schoonrewoerdse stroomrug ter hoogte van Den Dool gepasseerd worden. Toch lijkt het mij niet geheel uitgesloten, daar het traject ook gediend heeft als scheiding tussen Bloemendaal en het Middelbroek. Een eventuele geul is in ieder geval al heel spoedig verland.

Na het tot stand komen van de ontginningen van West Lakerveld en de Middelbroeken bood zich een uitweg voor het water aan naar de *Lek*, via de scheidingsloot tussen Middelbroek en Achthoven + de Lakervelden, die diende als uitwatering van de laatste twee op de *Lek*. Nog vóór de aanleg van de Zouwendijk zal men deze wetering verbreed hebben tot wat later de *Oude Zederik* heette. Afvoer via de *Lede*, noch via de Laak komen in aanmerking⁵³.

De enige mogelijkheid die wij zien is dwars door de Schoonrewoerdse stroomrug heen naar het zuiden. Ik sluit mij aan bij Ruud de Jong⁵⁴ en meen ook dat het noordelijke einde van de Bazeldijk, die enkele bochten vertoont een stroompje begeleidt, dat ik *Bazel* noemde (zie ook figuur 3). Het moet een kwelstroompje geweest zijn, dat kwelwater vanuit de zandrug van de Schoonrewoerdse stroomrug naar het noorden afvoerde. Het verenigde zich in Meerkerk met de *Middelloos*. Deze *Bazel* kan door een doorbraak⁵⁵, of misschien met een doorgraving door de stroomrug naar het zuiden, in verbinding gebracht zijn met de *Arkelloos*, die naar het zuiden kwelwater van de zandrug afvoerde. In dit verband wijzen wij op de naam 'Burggraaf', die op de topografische kaart gebruikt wordt voor een gehucht aan de Bazeldijk ten zuiden van Meerkerk⁵⁶. De *Zederik* vormt overigens ook de scheiding tussen de ontginningen Bloemendaal en Quakernaak en het uitdiepen van de doorbraak of de scheidingsloot tussen beide ontginningen kan ook de rol van een dergelijke verbinding zijn gaan spelen. Dit zou dan het begin van een doorgaande waterloop geweest kunnen zijn, die later *Zederik* genoemd werd en tevens de twee *Oude Zederikken* opnam⁵⁷. Zij is in de loop der tijden verbreed en verdiept tot de belangrijkste boezem van de Vijfheerenlanden. De structuur van het dorp Meerkerk (figuur 8) laat deze ontwikkelingen nog goed zien, al zijn hier door

---

⁵¹ Een verzameling hofsteden aan de Broekse Dijk wordt op de *Topografische Kaart 1 : 25 000, Blad 38 E Ameide, 1981* aangeduid als het gehucht Broek.

⁵² Ruud de Jong, *Inter Leccam et Ligniam*, 1989, pp. 68, 69, afb. 16.

⁵³ De verbindingen die Ruud de Jong, *Inter Leccam et Ligniam*, op zijn afb. 16 suggereert, hebben nooit bestaan. Het waren gegraven kanaaltjes. Zie Pons, *Vijfheerenlanden*, De Lede –ontginningen.

⁵⁶ Ruud de Jong, *Inter Luccam et Ligniam*, blz. 74. De stroomafwaarts gerichte richting van de verkaveling van de ontginning Blommendaal, samen met de bochtige Bazeldijk als ontginningsbasis van deze ontginning wijst volgens hem op een stroompje, dat water afvoerde naar het noorden.

⁵⁵ Louwe Kooijmans, blz. 100/101, vermeldt dat hij tijdens het archeologische onderzoek in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, vier doorbraken door de Schoonrewoerdse stroomrug vaststelde en één door de Schaikse stroomrug.

⁵⁶ Topografische Kaart 1 : 25 000 No. 505, Langerak, verkend 1889.

⁵⁷ Ruud de Jong, *Leccam et Ligniam*, blz. 75.

het verbreden van de *Oude Zederik*, het graven van het *Zederikkanaal* en vervolgens van het *Merwedekanaal*, veel oude topografische bijzonderheden verloren gegaan.

Op grond van een aantal topografische verschijnselen moet aangenomen worden dat de veenontginningen onder Meerkerk zijn ontgonnen vanuit het noorden, in aansluiting op het Aaksterveld. Alleen op deze manier kan de vreemd lopende grens tussen noordelijk Middelbroek en Liesveld-Zevenhoven verklaard worden. Het moeras ter weerszijden van de *Oude Zederik*, ten oosten van Broek en vandaar naar Den Dool, was, zoals hierboven ook al is besproken, zeer nat en vormde de laagste delen van de boerderijen, die ontgonnen zijn vanuit de voormalige *Middelloos*. Men is vermoedelijk begonnen met de Twaalfhoeven. Zuidelijk Middelbroek vormt met Twaalfhoeven één groot ontginningsblok met o.a. dezelfde richting van de kavels. In noordelijk Middelbroek hebben de kavels ook alle ongeveer dezelfde richting. Bovendien moeten er diverse boerderijen zijn, waarvan het land aan beide zijden van de dichtgeslibde Middelloos lagen.

12. Twaalfhoeven

Vanuit de verlande *Middelloos*, die hier nu Broekse steeg heet, als ontginningsbasis, legde men een 'scheve' rivieroever-veenontginning (figuur 9) aan, **Twaalfhoeven** genaamd⁵⁸. De achterkade werd gevormd door de oostelijke kade van Noordeloos Noord, die al bestond. Ook deze ontginning, met de naam -hoeve en een getal als voorvoegsel, hebben we gebruikt voor de analyse van de grootte van de toegepaste hoeven⁵⁹. De ontginning is gemakkelijk in **13 boerderijen** te verdelen, elk met een hofstede aan de Broekse Steeg. Deze boerderijen zijn gevormd uit een complex van **12 hoeven** land.

De Twaalfhoeven (zonder de zuidelijke punt) meten **193,6 ha (214,7 mo)** en de toegepaste hoevegrootte bedraagt **16,1 ha (17,9 mo)**. De zuidelijke punt van de veenontginning (zie figuur 9) is **20,6 ha (22,8mo)** of **1¼ hoeve** groot en heeft een afwijkende verkaveling. Het behoorde niet tot het twaalfhoevige tiendcomplex en het had een eigen hofstede in den Dool. Men heeft het gebruikt voor het inrichten van de boezem van Twaalfhoeven, Noordelijk en Zuidelijk Middelbroek. In het zuidelijke deel daarvan zijn de molens geplaatst. We hebben de 13 boerderijen genummerd van noord naar zuid met de nrs. 1 tot en met 13.

Daar het ontginningsblok vanaf de basis sterk uitwaaiert, liggen de hofsteden dicht bij elkaar langs de Broekse steeg. Dit was vroeger de bedding van de *Middelloos*, maar door het inklinken van het veenland aan weerszijden van de oeverwallen heeft er een flinke inversie van dit stroomruggencomplex plaats gehad en is de inmiddels dichtgeslibde stroombedding drooggevallen en als weg in gebruik genomen.

De **boerderijen nrs. 1 en 2** zijn beide **één hoeve** groot en bezitten elk een flinke dreef. Op boerderij nr. 2 liggen resten van een vroegere eendenkooi. Daarop volgt een grote **boerderij, nr. 3**, van **1½ hoeve** groot, eveneens met een vroegere eendenkooi. De hofsteden van nrs. 1, 2 en 3 liggen in Twaalfhoeven aan de Broekse steeg. Dan volgt een **boerderij, nr. 4**, van **één hoeve**, waarvan de bijbehorende boerderij ten noorden van de Broekse Steeg ligt en dus in Noord Middelbroek. Vermoedelijk behoorde er ook land bij in die ontginning. Hij heeft een dreef en de resten van een eendenkooi, ver in het broek. De twee volgende boerderijen, **nrs. 5 en 6** zijn elk **½ hoeve** groot met hofsteden aan de Broekse steeg en mooie dreven.

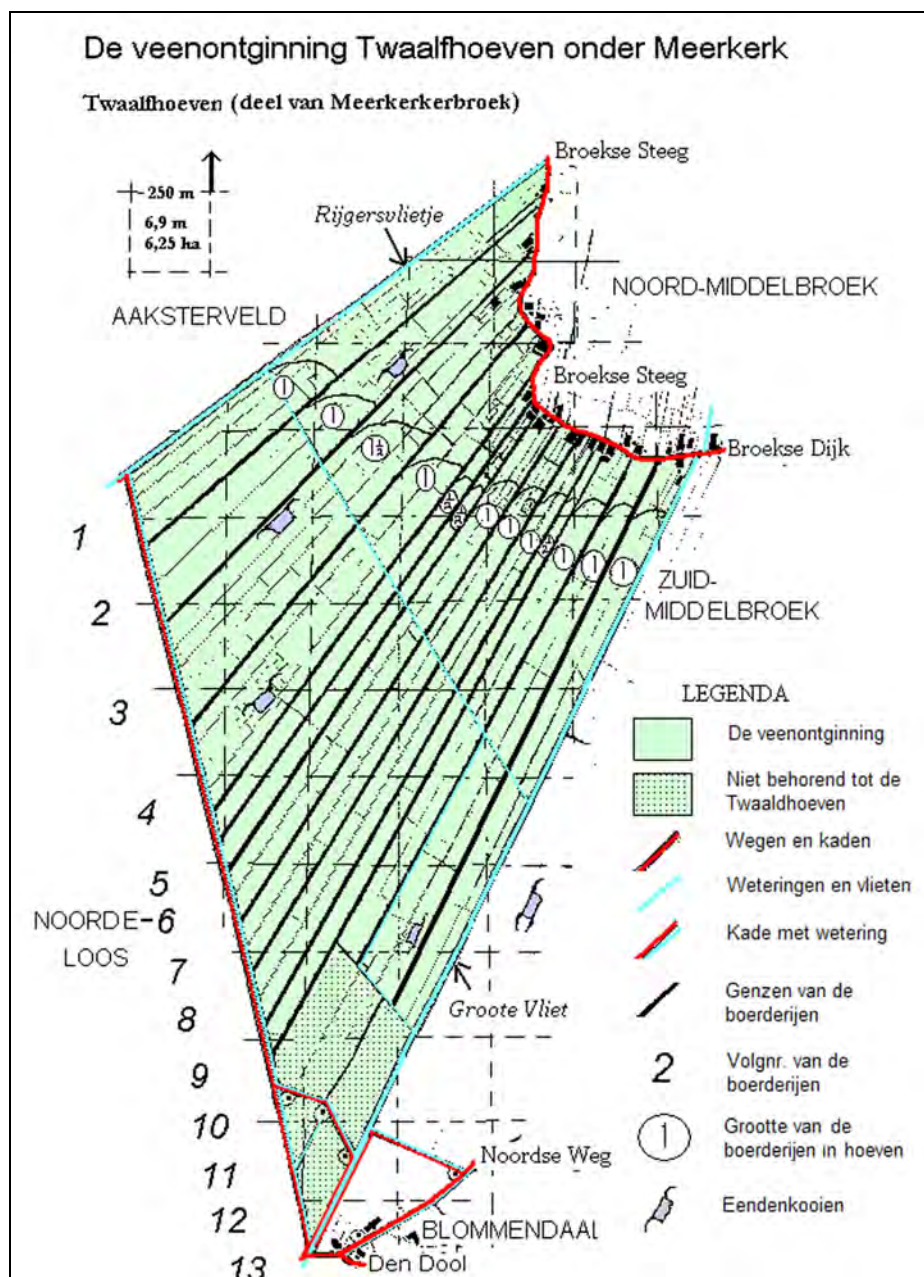
---

⁵⁸ Op de kadastrale kaart wordt dit gebied aangeduid met Twaalfhoeven. Ook de kaart van Abel de Vries, *Nieuwe Caerte van de Alblasserwaard* geeft deze naam. Zie ook Palmboom, *vorming van -hoeven-namen*, blz. 286,287.

⁵⁹ Pons, *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*.

Vervolgens een reeks van drie **boerderijen, de nrs. 7, 8 en 9**, elk met hofsteden aan de steeg en lange dreven. De **boerderij nr. 10** is weer $\frac{1}{2}$ **hoeve** groot, ook met een hofstede en een dreef. Dan een **boerderij, nr. 11**, van **één hoeve** groot, ook met een hofstede aan de steeg. De daarnaast liggende boerderij van **één hoeve, nr. 12**, heeft geen hofstede in Twaalfhoeven. Wij vermoeden dat de hofstede van deze boerderij ook weer ten noorden van de steeg ligt en dat boerderij nr. 15 van Noord Middelbroek, samen met nr. 12 van Twaalfhoeven één bedrijf vormde. Als laatste volgt **boerderij nr. 13** van **één hoeve**, gelegen langs de *Groote Vliet*, die de grens met zuidelijk Middelbroek vormt, met zijn hofstede weer in Twaalfhoeven.

In Twaalfhoeven komen vrij veel huftgriendjes⁶⁰ voor, 3 op boerderij nr. 1, 1 op de nrs. 2 en 4, 3 op nr. 5, 2 op de nrs. 8 en 9 en 1 op de nrs. 10, 11, 12, 13 en 14. Ook kan men enkele sloten en vijvers onderscheiden voor het roten van de hennep. We telden vier eendenkooien in deze ontginning, namelijk op de boerderijen 2, 3, 4 en 12.

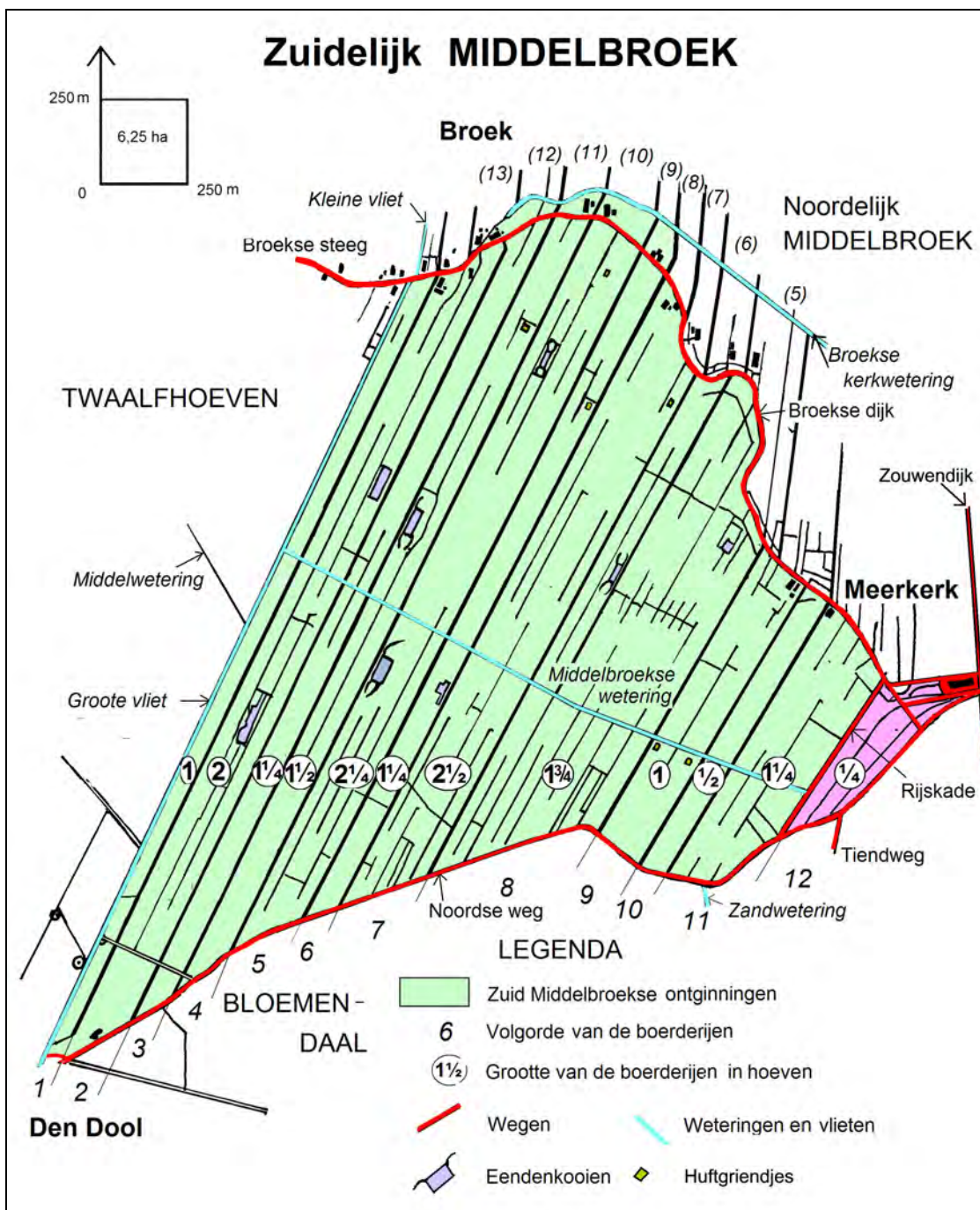

Figuur 9. De boerderijen en hoeven in Twaalfhoeven

⁶⁰ Huftgriendjes zijn kleine vierkante griendjes, die meestal midden op de kop van graslandpercelen liggen en dienden ter bescherming van het vee en van de boeren, als zij op het land overvallen werden door guur weer.

13. Zuidelijk Middelbroek

Met precies dezelfde kavelrichtingen als in Twaalfhoeven ging men ten zuidoosten van de *Groote Vliet* verder met de ontginning van **Zuidelijk Middelbroek** (figuur 10). Dit is een grote rivieroever-veenontginning met de verlande *Middelloos*, nu door inversie Broekse dijk geworden, als ontginningsbasis. Vanuit deze basis zijn de kavels uitgezet in zuidwestelijke richting tot aan de Noordse weg, die loopt van Den Dool naar Meerkerk en de grens met Bloemendaal vormt. Het stukje land achter de Rijskade behoort ook tot Zuidelijk Middelbroek. Deze ontginning heeft, inclusief het bovenvermelde land achter de Rijskade, een oppervlakte van **301,1 ha (333,9 mo)**. Met enige moeite hebben wij hier **13 boerderijen** of **landerijen** kunnen onderscheiden, die van west naar oost genummerd zijn van 1 tot en met 13. Zij zijn gevormd uit **18 hoeven** land. De gemiddelde hoevegrootte die in deze ontginning is toegepast bedraagt **16,7 ha (18,6 mo)**.

Figuur 10. De boerderijen en hoeven in Middelbroek - Zuid

Ook in deze ontginning lagen waarschijnlijk hofsteden van boerderijen uit Zuidelijk Middelbroek in Noordelijk Middelbroek en andersom, en boerderijen met land in beide ontginningen. Op het perceel nr. 11 komt geen hofstede voor en er zijn geen aanwijzingen, dat er ooit een was. Het was waarschijnlijk hooiland dat in gebruik was bij andere boerderijen. Het sluit aan bij land in het oosten van Noordelijk Middelbroek, dat ook zeer slecht ontwaterd geweest lijkt te zijn en hetzelfde landgebruik had. Ik beschouw het als een deel van de eerder beschreven loosvelden.

In de smalle zone tussen de Broekse dijk en de *Broekse kerkwetering* loopt vanuit oost de kavelrichting van Zuidelijk Middelbroek nog door tot en met de hofstede van boerderij nr. 6 (figuren 10 en 11). De hofsteden van Zuidelijk Middelbroek liggen hier tussen de Broekse dijk en de *Broekse kerkwetering* in. Vanaf boerderij nr. 7 liggen zij echter alle ten zuiden van de Broekse dijk en behoort de verkaveling ten noorden van de dijk kennelijk bij Noordelijk Middelbroek.

Boerderij nr. 1 is **16,4 ha (18,5 mo)** groot en is een mooi voorbeeld van een boerderij gevormd uit **één hoeve**. De boerderij is zeer diep (meer dan twee km) en reikt tot aan Den Dool. Waarschijnlijk ligt de hofstede ervan in Den Dool. Daarnaast ligt een groot **boerenbedrijf, nr. 2**, van vermoedelijk **38,4 ha (42, 6 mo)** of ca. **2 hoeven** groot. De grote hofstede ligt aan de Broekse Dijk, met een ingewikkelde hofverkaveling. Er is ook nog een aparte andere hofstede met eigen verkaveling. Toch menen wij dat nr. 2 niet uit twee aparte bedrijven bestond, gezien de kavelsloten binnen dit bedrijf, die onderbroken zijn. Er is ook nog een mogelijkheid dat alleen het land ten noorden van de *Middelwetering* tot boerderij nr. 2 behoorde en het land ten zuiden van deze wetering bij een hofstede in den Dool. Misschien is het de ambachtsheerlijke boerderij later is gesplitst. Ver in het land ligt een eendenkooi.

De ernaast gelegen **boerderij nr. 3**, is **24,5 ha (27,2 mo)** of **1½ hoeve** groot. De hofstede ligt ingeklemd tussen de *Kerkwetering* en de Broekse Dijk. Daar weer naast ligt **boerderij nr. 4**, van **27,8 ha (30,8 mo)**, door ons geschat op een grootte van **2¼ hoeve**. De hofstede ervan ligt tussen de Broekdijk en de *Kerkwetering* en de boerderij bezit een vrij recent aangelegde eendenkooi. Vervolgens **boerderij nr. 5** van **42,4 ha (47,1 mo)** of **2¼ hoeve**, die twee eendenkooien bezit. Dan volgen **boerderij nr. 6**, **20,3 ha (22,5 mo)** of **1¼ hoeve** groot, en **boerderij nr. 7** van **42,3 ha (46,9 mo)** of **2½ hoeve** groot, beide met hofsteden ten noorden van de Broekse Dijk. De hofstede van nr. 7 is groot en komt ook in aanmerking als hofstede van de ambachtsheerlijke boerderij die ten zuiden van de dijk ligt.

Deze boerderij heeft eveneens een eendenkooi. Tot en met boerderij nr.6 vormt de *Kerkwetering* de eigenlijke scheiding tussen Zuidelijk en Noordelijk Middelbroek, daarna de Broekse dijk.

Onder **boerderij nr. 8** hebben wij landerijen samengenomen, waarop geen hofsteden voorkomen. Die lijken er ook nooit gelegen te hebben. Dit complex **landerijen** is ca. **3¾ hoeven** groot en bezit een eendenkooi. Vervolgens **nr. 9**, een **boerderij** van **16,4 ha (18,2 mo)** of **één hoeve** groot met een uitgebreide en grote hofstede en veel tuinen en huisweijtjes, gelegen ten zuiden van de Broekse dijk. Daarnaast ligt een eenvoudige kleine **boerderij nr. 10**, groot **8,7 ha (9,7mo)** of **½ hoeve** met een hofstede aan de Broekse Dijk en vervolgens **boerderij nr. 11**, groot **20,6 ha (22,8 mo)**, of **1¼ hoeve**, die een grote hofstede bezit in zijn noordwestelijke hoek. Tenslotte volgt **boerderij nr. 12**, het land tussen de Rijskade en de Broekse weg, die **6,4 ha (7,1 mo)** of ca. **¼ hoeve** groot is. De hofstede lag waarschijnlijk in het dorp aan de Bazeldijk.

In de ontginning liggen een zevental oude, al lang verlaten eendenkooien op de boerderijen 2; 4; 5 en 8. De eendenkooien op de nrs. 4 en 5 zijn nieuw en waren waarschijnlijk nog actief in 1820. Op enkele boerderijen liggen kenmerkende perceelstructuren die op hennep teelt en -verwerking duiden, zoals op de nrs. 2 en 8. Op de boerderijen 5, 7, 8 en 9 komen huftgriendjes voor.

14. Noordelijk Middelbroek

De ontginning Noordelijk Middelbroek strekt zich uit tussen het dorp Meerkerk en de *Oude Zederik* in het oosten tot het Aaksterveld en tot Zevenhoven in het noordwesten (figuur 11). De bedding van de *Middelloos*, die bij de aanvang van de ontginning waarschijnlijk nog onvolledig verland was, heeft als ontginningsbasis gediend. De smalle overgebleven stroomdraad kwam door de klink van het omringende veen droog te liggen en werd in een weg, de Broekse dijk, veranderd. Bij de planning heeft men de grenzen doorgetrokken tot aan de grens met Achthoven. Daarvan zijn de oppervlakten van de nrs. 1 tot en met 7 gemeten. Na de aanleg van de Zouwendijk werden de achtereinden van deze boerderijen afgesneden van hun hofsteden. De totale grootte van deze ontginning bedraagt **406,5 ha (450,8 mo)**. Ik heb in Noordelijk Middelbroek **16 boerderijen of landerijen** kunnen onderscheiden, die van oost naar west genummerd zijn van 1 tot en met 16. Deze 16 boerderijen zijn gevormd uit **24½ hoeven** land, zodat de ontginningshoeve **16,6 ha (18,4 mo)** groot is geweest.

Ten zuiden van de Broekse steeg – Broekse dijk (de oude verlande bedding van de *Middelloos*) heeft men voor Zuidelijk Middelbroek dezelfde kavelrichting aangehouden als die van Twaalfhoeven. Ten noorden van de steeg echter, is men gestart vanuit Meerkerk met de kavelrichting van de grens met West Lakerveld.

Deze grens, die ook de grens is tussen de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, loopt vanaf Meerkerk eerst recht naar het noorden en daarna met een knik verder in noordwestelijke richting. De beide richtingen hangen samen met de richtingen van de Lek en de Middelloos, waar zij loodrecht op staan. De bijzondere ligging van deze knik, precies midden tussen de *Middelloos* in Meerkerk en de *Lek* bij Sluis, hangt samen met de planning van de ontginningen in Lexmond⁶¹ (zie figuur 3). Het complex 'boerderijen', nr. 1 tot en met nr. 8 en oorspronkelijk ook nr. 9, is in het noorden doorgetrokken tot aan de *Oude Zederik*. Vooral de laatste boerderijen kwamen daardoor op het gebied van Liesveld, dat daar kennelijk bezwaar tegen maakte. De grensloten van deze boerderijen waren vermoedelijk al getrokken, maar de achterzijde van de boerderijen waren nog niet in cultuur.

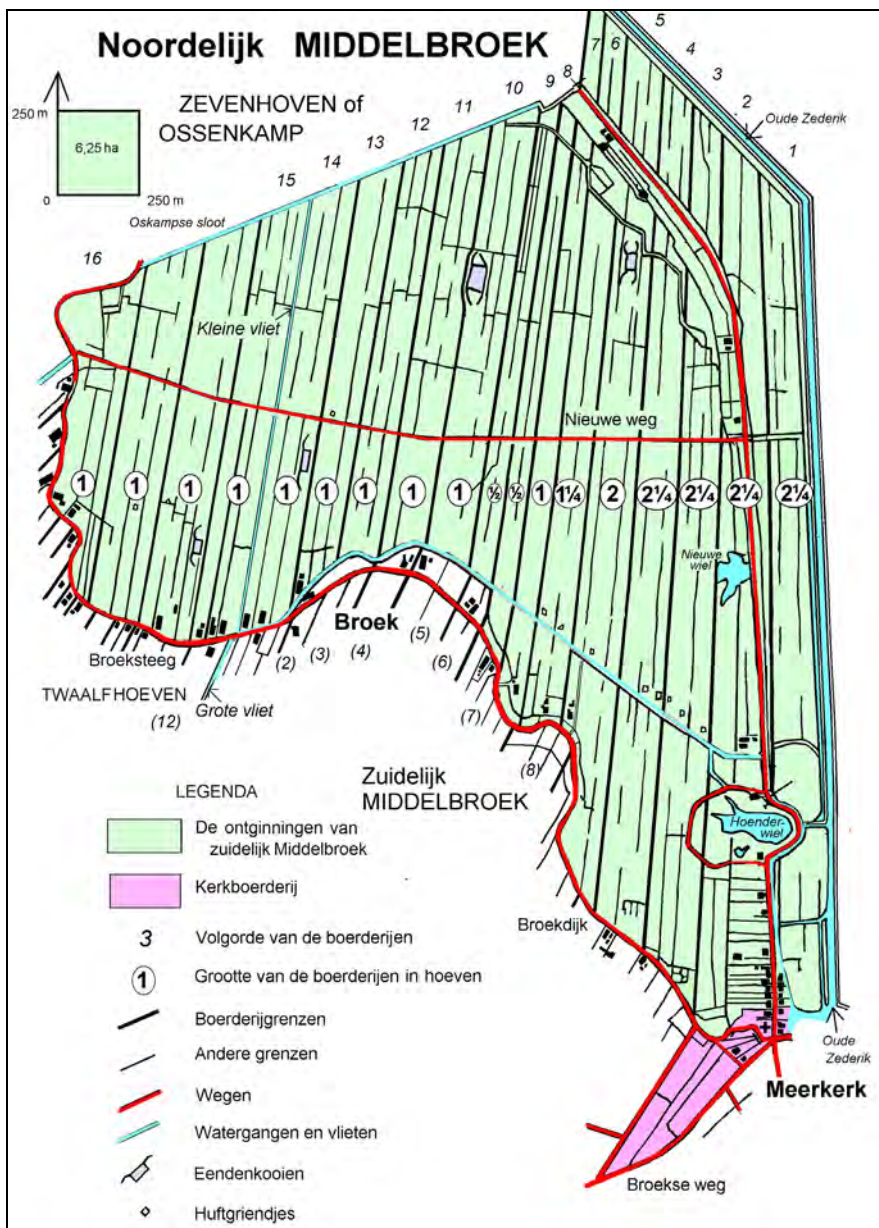
De zuidgrenzen van dezelfde boerderijen nrs. 1 tot en met 9 lopen in het zuiden, óver de *Broekse Kerkwetering* heen, recht door tot aan de Broekdijk. Dit oostelijke deel van de ontginning heeft een oppervlakte van 246,0 ha (266,8 Mo). Er moet daarna een pauze geweest zijn in de ontginningswerkzaamheden, om eerst de definitieve grens met Liesveld vast te stellen. Deze is gelegd op de plaats van de huidige *Ossenkampse Sloot*, de zuidkant van het huidige Zevenhoven. Bij het hervatten van de verkaveling kregen de boerderijen nrs. 9 tot en met 18 deze *Ossenkampse Sloot* tot achtergrens.

Het eerder genoemde stuk land van de 'boerderijen' 1 tot en met 9, vooral dat van de nrs. 1 tot en met 5, waarop geen aanwijsbare hofsteden voorkomen, moet een zeer moerassig gebied geweest zijn. Deze 'boerderijen' vormen eigenlijk landerijen die als hooiland in gebruik geweest zijn. Alleen de boerderijen nrs. 6, 7 en 8 bezitten hofsteden aan de Broekse Dijk. Bij de boerderijen nrs. 11 tot en met 13, met de hofsteden tussen de *Kerkwetering* en de Broekse dijk, beginnen de kavels met een richting die aansluit bij die van Zuidelijk Middelbroek. Het hoekje van 4,5 ha (5 Mo) tussen de Broekdijk en de *Kerkwetering* zou eigenlijk bij de oppervlakte van Noordelijk Middelbroek, 406,5 ha (450,8 Mo), meegerekend moeten. Nadat de grens met Liesveld vastgesteld was, is men verder

---

⁶¹ De verklaring van de ligging van deze knik precies midden tussen de *Middelloos* (Meerkerk) en de *Lek* (Sluis) moet worden gezocht in Lexmond (Zie Pons, *Vijfheerenlanden*). In Lexmond ligt de grens tussen Achthoven en West Lakerveld precies tussen de *Lek* en de *Laak*, gemeten langs de richting van de hoeven. Het bewuste knikpunt is een voortzetting van dit principe.

gegaan met de ontginning van het westelijke stuk van Noordelijk Middelbroek ter grootte van 165,9 ha (184,0 Mo).

Figuur 11. De boerderijen en hoeven in Middelbroek – Noord

Zoals al is vermeld, vormen de **nrs. 1, 2, 3 en 4** een complex **landerijen**, oorspronkelijk tot aan de **Oude Zederik 9 hoeven** groot, waarop geen hofsteden zijn aan te wijzen. Toch kan men ze eenvoudig in **kavels** van elk **2¼ hoeven** onderscheiden met de gebruikelijke rechtdoorlopende ononderbroken grensslotten. De Zouwendijk ligt voornamelijk op perceel nr. 2. **Boerderij nr. 5** is de eerste ‘normale’ boerderij met een hofstede aan de Broekse Steeg. Zij is **31,5 ha (34,9 mo)** groot of **2 hoeven** en heeft een eendenkooi. De hofstede is goed ontwikkeld en heeft een flinke dreef. Vervolgens treffen we **boerderij nr. 6** aan ter grootte van **1¼ hoeve**, met een hofstede aan de Broekse Dijk en waarschijnlijk ook land in Zuidelijk Middelbroek. Bij **boerderij nr. 7** met een grootte van **één hoeve** is dit nog duidelijker. Samen met een deel van nr. 7 van Zuidelijk Middelbroek vormt zij één boerderij. Hetzelfde geldt voor **boerderij nr. 8** van **½ hoeve**, die ook samen met een deel van nr. 7 van Zuidelijk Middelbroek één boerderij vormt. De grote hofstede ligt in Zuidelijk Middelbroek. Hierbij sluit zich **boerderij nr. 9** aan met een grootte van **½ hoeve** die, samen met een zuidelijk stuk land (nr. 6) van **1¼ hoeve** van Zuidelijk Middelbroek een boerderij van **1¾ hoeven** vormt. De hofstede ligt tussen de Broekse Dijk en de **Kerkwetering** en de boerderijgrenzen van het noordelijke en het zuidelijke deel liggen fraai in elkaars verlengde. Dit

geldt ook voor de combinatie **nr. 10** van Noordelijk en **nr. 5** van Zuidelijk Middelbroek, door ons (zie beschrijving zuidelijk Middelbroek) als de **ambachtsheerlijke boerderij** beschouwd. Deze boerderij is ($1\frac{1}{4} + 2\frac{1}{4} =$) **3 $\frac{1}{2}$ hoeven** groot en heeft twee eendenkooien, één die verlaten is in het zuiden en een moderne in het noorden. De hofstede is aanzienlijk en ligt tussen de beide aangegeven lijnen.

Ook de beide daaropvolgende boerderijen, de **nrs. 11 en 12** van **elk één hoeve**, vormen naar mijn idee, samen met de zuidelijke nrs. 4 en 3, boerderijen met respectieve grootten van ($1 + 1\frac{1}{2} =$) **2 $\frac{1}{2}$** en ($1 + 1\frac{1}{4} =$) **2 $\frac{1}{4}$ hoeven**. De hofsteden van deze boerderijen liggen beiden weer tussen de weg en de wetering. Boerderij nr. 11 heeft een moderne eendenkooi in het zuiden. Vervolgens tot aan de Kleine Vliet de **boerderijen nr. 13** met een grootte van **15,6 ha (17,3 mo)** of ca. **één hoeve** en **boerderij nr. 14**, eveneens **één hoeve** groot, beide met hun hofsteden aan de Broekse Dijk.

Foto 6. De Oude Zederik direct ten noorden van het dorp Meerkerk

Aan de westzijde van de *Kleine Vliet*, die in het verlengde ligt van de *Groote Vliet*, de scheiding tussen Twaalfhoeven en Zuidelijk Middelbroek, liggen vijf boerderijen, de **nrs. 15, 16, 17 en 18**, elk **één** hoeve groot. Zij hebben, behalve nr. 17, alle een hofstede aan de Broekse steeg. Nr. 16 heeft een oude eendenkooi.

Er komen in totaal vijf oude en moderne eendenkooien voor en enkele inrichtingen voor de teelt en bewerking van hennep. Huftgriendjes vinden we op nr. 2 (een), nr. 3 (drie), 4 (twee), 5 (twee), 6 (twee), 7 (twee), 10 (een), 21 (vijf) en 22 (een).

5. De Zouwendijk

Na de overeenkomst van 1277⁶² is, op enige afstand binnen de grens van Herlaer met Achthoven en West Lakerveld, de Zouwendijk, aangelegd. De dijk is bedoeld om de Alblasserwaard te beschermen tegen overtollig water uit de Vijfheerenlanden en van bovenstroomse dijkdoorbraken.

---

⁶² Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard*, blz. 167

De strook land buiten de dijk, Zouwe genaamd, en het eerder genoemde zeer lage land in het Middelbroek, dienden als een soort 'loosveld' of primitieve boezem voor de aangrenzende Vijfheerenlandse ontginningen⁶³. Men zou het als een voortzetting kunnen beschouwen van de oeroude praktijk om via 'loosvelden' water af te voeren. Later is de grenswetering verbreed tot de *Oude Zederik* en kwam er een afwateringssluis in Sluis op de *Lek*.

De aanleg van de Zouwendijk is in Meerkerk in het dorp begonnen in aansluiting op de Bazeldijk, die waarschijnlijk als kade al bestond. Vlak ten oosten van de kerk legde men een dam in de al dichtgeslibde *Middelloos*, of versterkte deze. Van af deze dam volgde de dijk de grens tussen de kavels 1 en 2 van Noordelijk Middelbroek, om al spoedig over kavel 2 verder te lopen (figuur 11). Bij de knik in de grens stak men vervolgens in noordwestelijke richting de kavels 3 tot en met 7 over tot op Liesvelds gebied. Daar werd hij, ongeveer evenwijdig aan de *Oude Zederik*, doorgetrokken tot aan de Lekdijk.

De dijk werd in Noordelijk Middelbroek aangelegd in het onontgonnen moeras, waar vermoedelijk al wel greppels getrokken waren voor de toekomstige boerderijen (zie figuur 11). Men was met het in cultuur brengen van deze kavels en boerderijen hier echter nog lang niet tot aan de achtergrenzen van de ontginning gevorderd. In Liesveld was men naar ik denk helemaal nog niet met de verkaveling begonnen. Zowel bij Zevenhoven als dicht bij Meerkerk wordt op de topografische kaart de Zouwe ook wel als meent aangeduid, wat er ook op wijst, dat de Zouwendijk, zowel in een deel van Meerkerk, als in Liesveld, aangelegd is op onverkavelde gebied, dat 'meent' heette. De dijk maakt de indruk van een in der haast opgeworpen kade, want hij volgt lang niet de strakke rechte lijnen, die gebruikelijk zijn bij bijvoorbeeld de kavelsloten van Noordelijk Middelbroek.

Liesveld heeft aan de oostzijde van zijn meent ca. 31,2 ha (34,6 mo) moeten afstaan (figuur 7), dat daarna veranderde in moerasland. Binnendijks werd aan de voet van de dijk een strook land vrijgehouden voor het graven van zoden voor de aanleg, het ophogen en de versterking van de dijk. In Meerkerk werd ook kavel nr. 2 hiervoor gebruikt. De kavels en boerderijen nrs. 3 tot en met 9 of 10 van Noordelijk Middelbroek zijn ontgonnen tot aan de grens met deze strook, die nu een hakkelende wetering vormt. De hierboven besproken onderbreking in de ontginning van Noordelijk Middelbroek en de vaststelling van de grens met Lieshout zal tijdens de aanleg van de Zouwendijk plaats gehad hebben.

De Zouwendijk bood een mooie gelegenheid voor een aantal keuterboertjes. Op kavel 2, 5 en 6 vestigden zich enkelen van hen, die dit vrije land gebruikten. Ook ten noorden van Meerkerk en ten zuiden van de Lekdijk vestigden zich mensen aan de binnenkant van de Zouwendijk, die goede bescherming bood. Het is altijd zeer moerassig land geweest en gebleven. Meestal wordt de naam Zouwendijk verklaard uit de zoden, waarmee hij in dit veenland zonder klei, opgeworpen zou zijn en heet dan 'Zouwendijk'. Ik acht het ook mogelijk dat de naam ontleend is aan de 'Zouwe', het moerasgebied, waar doorheen hij aangelegd is, en dat moerassig of nat land betekent. Vandaar dat ik een zekere voorkeur heb voor het gebruik van de naam 'Zouwendijk'.

De Zouwendijk binnen noordelijk Middelbroek vertoont de resten van vier doorbraken, het *Oude* en het *Nieuwe Wiel* onder Liesveld en het *Hoenderwiel* en het *Nieuwe Wiel* (1744) onder Meerkerk.⁶⁴

---

⁶³ Pons, *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*. Te vergelijken met Matena als loosveld voor Sliedrecht

⁶⁴ Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*, blz. 886, 887.

16. Bloemendaal

De veenontginning ‘Bloemendaal’ heeft de Bazeldijk aan de westzijde van de *Bazel* en de *Arkelloos* als ontginningsbasis (figuur 12). De Noordse weg fungeert als noordgrens en in het zuiden vormt de Achterkade de grens met ‘den Beemd’. Zij wordt door twee rechte wegen in drie delen verdeeld (C, D en E, figuur 12), die elk een eigen kavelrichting hebben. De kavelrichting van het oostelijke deel C, dat het oudst is, wordt bepaald door de richting van de Noordse Weg, evenals de enigszins daarvan afwijkende kavelrichting van het middelste deel (D)⁶⁵. In het zuiden passen de kavelrichtingen van alle drie delen zich aan bij de al bestaande grens met Den Beemd. In het westen grenst Bloemendaal aan de Groote Waard, maar de ontginning verbreedt zich naar het noorden en raakt daar aan ‘Den Dool’, dat al bestond en als een belangrijk uitgangspunt voor de omringende ontginningen diende.

Vóór de aanleg van de strokenverkaveling woonden er in ‘Bloemendaal’, evenals in ‘Den Beemd’, al een aantal boeren aan de Bazeldijk. Deze bewoning vormde een noordelijke voortzetting van een soortgelijke bewoning aan de westzijde van ‘Den Beemd’ langs de *Arkelloos*⁶⁶. In beide gebieden, zowel Bloemendaal als Den Beemd, gebruikten de boeren, vóór de aanleg van de strokenverkaveling, achter hun hofsteden aan de dijk, een ondiepe strook land. Evenals in Den Beemd, noemde ik die zones A en B (figuur 12). Zone A was in kleine perceeltjes verkaveld en waarschijnlijk voor bouwland in gebruik. Daarachter en daartussen lag zone B, een ondiepe strook veenland, die al vrij intensief als weide gebruikt werd. Deze twee zones zijn in Bloemendaal minder goed ontwikkeld dan in Den Beemd. Vervolgens onderscheidde ik de zones C, D en E, het onverkavelde en praktisch nog woeste moeras, waarin hoogstens aan de voorzijde wat vee geweid werd. Deze zones duiden respectievelijk het veenland aan tot de Tiendweg, dat van de Tiendweg tot aan de *Zandwetering* en het land dat achter die wetering ligt.

De hiervoor beschreven bewoning langs de rechter oever van de *Arkelloos* maakt de indruk oud te zijn, in ieder geval van vóór de hoevenverkaveling, vermoedelijk zelfs Karolingisch, zoals ik dat ook voor Den Beemd aanneem⁶⁷. Het is verleidelijk om de naar het noorden lopende bewoningsstrook in ‘Den Beemd’ (zones A en B) samen te laten hangen met die in Bloemendaal langs de door ons vermoede kwelstroompjes de *Arkelloos* en de *Bazel* en de voortzetting van de bewoning ervan tot en met Meerkerk, ook als enkele Karolingische nederzettingen te beschouwen. In dit dorp lag deze bewoning op de goed ontwikkelde stroomrug van de *Minkeloos*.

Dwars door de veenontginning Bloemendaal loopt de brede stroomrug van de Schoonrewoerdse stroom⁶⁸ (figuur 2 en 3). De stroomrug treedt ca. 650 m ten zuiden van Meerkerk Bloemendaal binnen. Ze buigt zich naar het zuidwesten, geeft een tak af in de richting Meerkerk en loopt vervolgens langs de grens met Botersloot in noordwestelijke richting, om bij Den Dool de ontginning te verlaten. De zandige kern, hier omstreeks 75 m breed, is niet met klei bedekt en bestaat uit lichte zavelgronden, op de bodemkaart aangeduid met Rn62C VI. De brede flanken zijn met klei van de stroomrug zelf bedekt (Rn47C III). De stroomrug ligt nu als een vrij hoge inversierug door het omringende veenland, dat op de bodemkaart is aangegeven met kVb en kVk II. Ondanks de huidige hoge ligging moet de rug bij de ontginning aan de oppervlakte onzichtbaar geweest zijn, daar er bij de

⁶⁵ Ruud de Jong, *Leccam et Ligniam*, blz. 74. meent dat de kavelrichting schuin stroomafwaarts gericht is op een riviertje dat van uit het zuiden naar Meerkerk stroomde en door mij *Bazel* is genoemd. Ik aarzel tussen de Jong’s mening en de mijne, maar misschien zijn ze beide juist.

⁶⁶ Zie ook Pons, *Alblasserwaard*, De Arkel-ontginningen.

⁶⁷ Zie ook Pons, *Alblasserwaard*, De Arkel-ontginningen.

⁶⁸ Stiboka, *Bodemkaart 1 : 50 000* en De Boer & Pons, *Vijfheerenlanden*

verkaveling geen rekening mee gehouden is. De Zandwetering ontleent er zijn naam aan, daar er bij het graven en uitdiepen veel zand vrijkwam. De twee boerderijen aan de Tiendweg, die naar ik denk van kort na de ontginning dateren, liggen beide op de rug of er direct naast. Logisch is ook dat van de vier eendenkooien er twee ten noorden van de rug en twee ten zuiden ervan liggen.

De Schoonrewoerdse stroomrug fungeerde in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden als een soort waterscheiding. Zoals eerder vermeld, vond Louwe Kooijmans⁶⁹ vier doorbraken door de rug, veroorzaakt door verschil in waterstanden in de moerassen ten zuiden en ten noorden ervan. Eerder merkte ik op, dat hier zowel de *Bazel*, aan de noordzijde van de stroomrug, als de *Arkelloos*, aan de zuidzijde ervan, ontsprongen, beide als kwelstroompjes. Ook Ruud de Jong heeft die mening, maar legt de oorsprong van de beide stroompjes wat zuidelijker, namelijk ter hoogte van de grens tussen Herlaer en Arkel, waar toenmaals een waterscheiding in het veen lag. Hier zou dan de verbinding tussen de beide stroompjes gemaakt zijn en hij vermeldt zelfs dat daar in 1416 een dam in de *Zederik* gelegen heeft⁷⁰. Dan zal de *Bazel* gebruik gemaakt hebben van een bestaande doorbraak door de stroomrug. Men heeft bij de aanleg van Bloemendaal zeker een verbinding gemaakt tussen de *Bazel* en de *Arkelloos* en de naam ‘Burggraaf’, die ten zuiden van Meerkerk op de topografische kaart voorkomt, zou samen kunnen hangen met zo’n gegraven of verbreed kanaaltje, dat dan aan de basis staat van de *Zederik*. Dat betekent ook dat de doorgaande *Zederik* ouder is dan de Zouwendijk.

De veenontginning **Bloemendaal** is **329,2 ha (365,0 mo)** groot. Ik heb daarin **19 boerderijen** onderscheiden, die gelegen zijn op **20 hoeven** land met een hoevegrootte van **16,5 ha (18,3 mo)**. Bij de oppervlaktemetingen bleek me dat de *Zandwetering* het in stroken verkavelde deel (zones C+D+E) precies in twee gelijke delen, de zones C+D en zone E verdeelt, respectievelijk 154,4 ha (171,3 mo) en 155,2 ha (172,1 mo) groot. Dit moet betekenen, dat bij de strokenverkaveling van Bloemendaal alleen de zones C+D+E verkaveld zijn en verdeeld tussen de gevestigde boeren. Zij hadden die zones A en B al in gebruik. Dit is ook in ‘Den Beemd’ gevonden. De Tiendweg op zijn beurt verdeelt het oostelijke halve deel, de zones C+D, eveneens in twee gelijke delen, C en D, zoals de Tiendweg in ‘Den Beemd’ dat eveneens doet. Waarschijnlijk betaalde men alleen novale tienden van het nieuw ontgonnen land van zone C+D+E, daar de zones A en B als al eerder ontgonnen land werden beschouwd.

Langs de zuidzijde van de Noordse Dijk lag ook een smalle strook percelen die al in gebruik waren. Deze bleven ook buiten de hoevenverkaveling, maar werden wel meegeteld bij de grootte ervan. Bij ‘Den Dool’ liggen enkele hofsteden die ook land in de nieuwe verkaveling kregen toebedeeld. Door alle bovengenoemde complicaties is de boerderijen- en hoeveanalyse van Bloemendaal moeilijk geweest en ik ben er dan ook niet goed uitgekomen. Een groot probleem vormde het feit dat de perceelsgrenzen over de Tiendweg en vooral over de *Zandwetering* heen niet goed op elkaar aansluiten. Men is vanuit het noorden begonnen, waar, onder Meerkerk, blijkbaar al heel wat boertjes woonden. Daar lijkt het land tot aan de Tiendweg in smalle, kleine boerderijen verkaveld te zijn. Door alleen de grenzen, die over de Tiendweg en de *Zandwetering* wel doorlopen als de grenzen tussen de boerderijen te beschouwen, zijn wij tot de 19 boerderijen en landerijen gekomen. Alleen de boerderijen nrs. 7 tot en met 15 heb ik goed kunnen omgrenzen en voor de andere heb ik alleen een zeer globale omschrijving gegeven.

---

⁶⁹ Zie ook noot 57.

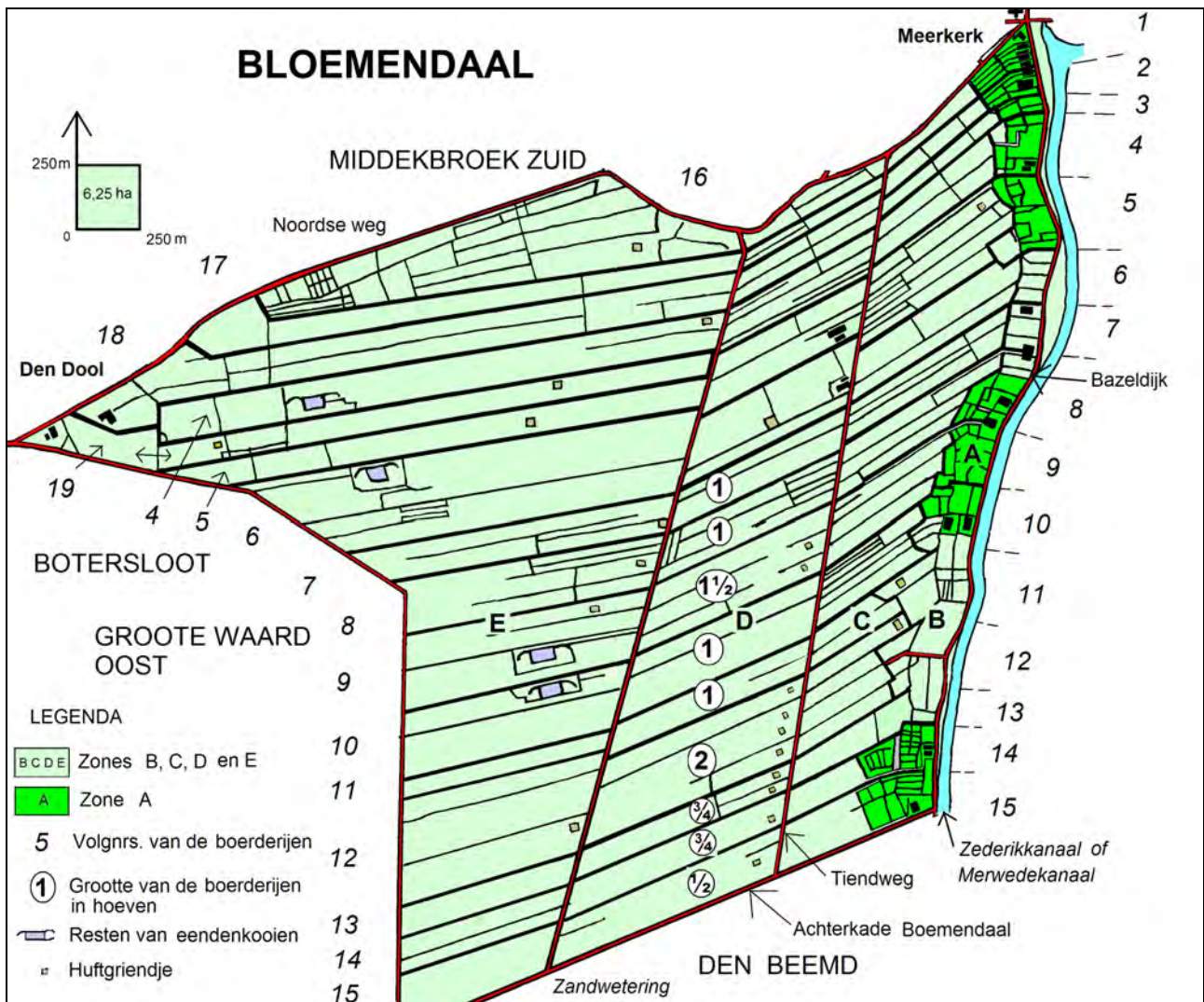
⁷⁰ Ruud de Jong, *Luccam et Ligniam*, blz. 74 en noot 24. Hij neemt aan dat dit punt toen nog bekend was als natuurlijke grens tussen Arkel en Herlaer en gebruikt werd om tijdelijk een scheiding te maken tussen de afwatering van de noordelijke en de zuidelijke ontginningen in de Vijfheerenlanden.

De **boerderijen nrs. 1, 2 en 3** hebben onduidelijke grenzen en het is niet zeker of zij doorlopen over de *Zandwetering*. De daaropvolgende met de **nrs 4 en 5** zijn waarschijnlijk de boerderijen waarvan de hofsteden aan de Tiendweg liggen. **Boerderij nr. 4** heeft zeer onduidelijke grenzen en het is de vraag of er inderdaad land ten westen van de *Zandwetering* bij behoorde. **Boerderij nr. 5** had naar mijn mening wel land aan de overzijde van de *Zandwetering* en is ca. **1½ hoeven** groot. Bij deze laatste behoort een voormalige eendenkooi.

Naar het zuiden wordt het beeld veel regelmatig. **Boerderij nr. 6** loopt van de Bazeldijk tot aan de achtergrens en is ca **twee hoeven** groot. De hofstede ligt aan de Bazeldijk en is aan te wijzen. Daarnaast ligt **boerderij nr. 7**, die **één hoeve** groot is en duidelijk loopt van de Bazeldijk tot aan de achtergrens. De hofstede ligt aan de Bazeldijk. Vervolgens boerderij **nr. 8** ter grootte van **1½ hoeve**, ook met een hofstede aan de Bazeldijk. Deze boerderij heeft in zone 5 een voormalige eendenkooi. Dit is ook het geval met de daarnaast liggende boerderij **nr. 9** van **twee hoeven** grootte. De hofstede hiervan is ook aan te wijzen aan de voet van de Bazeldijk. Daarnaast ligt de **boerderij nr. 10**, eveneens van Bazeldijk tot achtergrens van de ontginning. Deze boerderij is **1½ hoeve** groot. Dan komen een aantal **landerijen**, de **nrs. 11, 12 en 13**, respectievelijk $\frac{3}{4}$, **2 en $\frac{3}{4}$ hoeven** groot, waarop geen hofsteden voorkomen. Wel lopen er drie toegangsweggetjes of dreven vanaf de Bazeldijk naar deze landerijen. De conclusie die daaruit te trekken valt, is dat deze landerijen in gebruik waren bij boeren die elders hun hofsteden hadden. Direct aan de voet van de Bazeldijk liggen hier wel percelen van zone B, die al verkaveld waren vóór de strokenverkaveling. Tenslotte liggen er in het zuiden tegen de grens met Den Beemd aan nog twee boerderijen, de **nrs. 14 en 15**, elk **één hoeve** groot en elk met een hofstede aan de Bazeldijk. Beide boerderijen hebben een goed ontwikkelde zone A met kleine perceeltjes en zone B met een flinke huisweide.

We vervolgen onze beschrijving ten noorden van de *Zandwetering*. Daar ligt, langs de Noordse weg een **stuk land, nr. 16**, zonder hofstede, dat ca. **één hoeve** groot is. Aan de Noordse weg ligt een strook met niet tot de strokenverkaveling behorend land. Naar onze mening is dit land dat bij een hofstede in het dorp Meerkerk behoort. Daarnaast ligt een **strook land, nr. 17**, lopend tot aan de *Zandwetering* en ca. $\frac{3}{4}$ **hoeve** groot, met een uitgang aan de Broekse weg, ook weer zonder hofstede. Hiervoor geldt hetzelfde als voor nr. 16. Boerderij **nr. 18**, die ca. **19,5 ha (21,6 mo) of 1¼ hoeve** groot is, behoort waarschijnlijk tot de oostelijke grote hofstede in Den Dool. Tenslotte boerderij nr. **19, 30,6 ha (33,9 mo) of 2 hoeven** groot, die ligt tussen de *Zandwetering* en Den Dool. De hofstede hiervan is ongetwijfeld degene die in de uiterste westpunt van Bloemendaal ligt. Op deze boerderij ligt een voormalige eendenkooi.

Behalve de ligging van de vier eendenkooien, de hofsteden van de boerderijen nrs. 4 en 5 en de ligging van de hofsteden langs de Bazeldijk is er van enige invloed van de hoge Schoonrewoerdse stroomrug weinig te merken in de topografie van Bloemendaal. De hofsteden van de boerderijen nrs. 17 en 18 liggen op deze stroomrug. De veenontginning Bloemendaal is bijzonder rijk aan huftgriendjes. Ze liggen vooral aan de westzijde van de Tiendweg en dienen hier zeer duidelijk als bescherming van het vee en de werkende boeren tegen wind en regen.

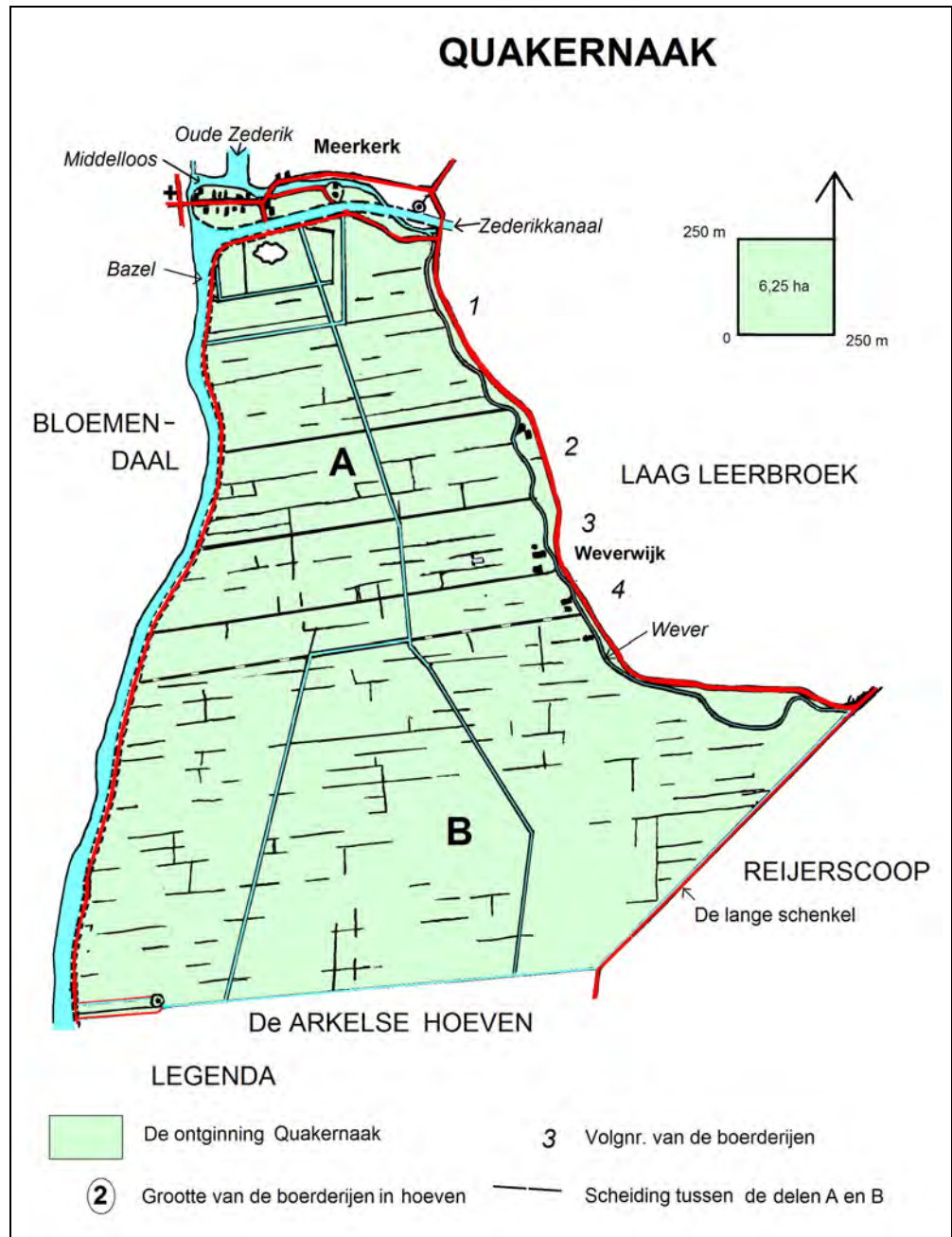

Figuur 12. De boerderijen en hoeven in Bloemendaal

Foto 7. Een oude karakteristieke hofstede aan de Bazeldijk van een kleine boerderij in de ontginning van Blommendaal. Door verhogingen van de Bazeldijk is de hofstede lelijk in de verdrukking gekomen.

17. Quakernaak

Figuur 13.
De boerderijen en hoeven in Quakernaak

Foto 8.
Het veenstroompje de 'Wever', dat in de ontginning Quakernaak ligt, direct ten westen van de Weverwijkse Dijk. Het was een zijtakje van de Middeleloos en kwam uit de richting Leerbroek. De gehele loop is nog prachtig te volgen op de kadastrale kaarten en in het veld.

De veenontginning Quakernaak behorend tot de Hoge Heerlijkheid Herlaer, ligt in de Vijfheerenlanden en is ontgonnen vanuit het Land van Herlaer (zie figuur 1). Daar haar ontstaan geheel aansluit bij dat van de ontginningen van Herlaer, wordt deze ontginning hier behandeld (figuur 13).

Uit de voorafgaande beschrijvingen⁷¹ zal duidelijk geworden zijn dat, tijdens de uitvoering van de rivieroever-veenontginningen langs de grote rivieren, de afwatering van de moerassen rondom Meerkerk steeds slechter werd. Er stroomde meer en meer water toe vanuit het oosten en de *Benedenmiddelloos* slibde steeds verder dicht. De Heeren van Ter Lede hadden Leerbroek in ontginning genomen en ter bescherming van deze ontginning tegen wateroverlast vanuit de *Middelloos* en de *Wever*, hadden zij langs deze riviertjes, kaden aangelegd. De slingerende *Wever* is in Quakernaak, op korte afstand van de Weverwijkse Dijk op de kadasterkaart van 1825, fraai te volgen (figuur 13). Het terrein tussen de *Wever* en de *Bazel*, waarin Quakernaak is aangelegd, is eigenlijk een blokland en vormde een onderdeel van het Nieuwland-broek⁷², een nog onontgonnen moeras.

De Heeren van Herlaer, die Meerkerk bereikt hadden en de ontginning van Bloemendaal ter hand genomen, kwamen met de Van Arkels de al beschreven, zuidwest-noordoost verlopende grens met 'Den Beemd' overeen, de achterkade van Bloemendaal. Zij maakten ook plannen voor ontginningen aan de overkant van de *Bazel* en de *Arkelloos*. Daartoe werd die grens in oostelijke richting doorgetrokken in het onontgonnen moeras van het Nieuwland-broek. Ten zuiden van deze getrokken grens begon Arkel al vast de Arkelse Hoeven te ontginnen. Bij het doortrekken van deze grens was men echter op het terrein van de Heeren van Ter Lede gekomen, die eveneens belangstelling voor het Nieuwland-broek hadden en bezig waren met de ontginning van Reijerscoop. Zij probeerden vanuit de zuidoostelijk punt van Weverwijk kavels met een diepte van zes voorlingen uit te zetten in een richting als van hun eigen kavels van Leerbroek⁷³. De grens daarvan met Quakernaak werd de 'Lange Schenkel'.

Nu begonnen de omliggende ontginningen echter bezwaren te maken tegen het verder ontginnen van het Nieuwland-broek, dat als een soort boezem werd gebruikt, waarop het overtollige water werd geloosd. Zij kregen gedaan dat de ontginningen werden gestopt en die, welke al begonnen waren, gestaakt (Arkelse Hoeven), of in kleinere vorm afgemaakt (Reijerscoop)⁷⁴ (zie ook figuur 13). Daarmee waren de zuidelijke grenzen van Quakernaak, zowel met het Land van Arkel als met dat Van Ter Lede vastgelegd als respectievelijk de Zijdelkade en de 'Lange Schenkel'.

De ontginningsbasis van Quakernaak moet de Weverwijkse dijk geweest zijn. Er liggen in het gehucht Weverwijk enkele hofsteden van Quakernaak en ik denk dat de andere in Meerkerk zelf lagen, aan de kade ten zuiden van de *Middelloos* (zie figuur 8). De westzijde van Quakernaak langs de *Arkelloos* en de *Wever* was laag en weinig aantrekkelijk voor bewoning door de grote wateroverlast. Daarmede waren de grenzen van Quakernaak aan alle zijden bepaald tot een min of meer vierkant blokland. Van deze vierkante vorm of een kwadraat is door verbastering waarschijnlijk de naam 'Quakernaak' afkomstig, evenals 'Kwakernaak' voor het Schelluinese kwadraat⁷⁵, dat eveneens een vierkante vorm heeft. In ieder geval is de **diepte** van Quakernaak van oost naar west min of meer gelijk aan de **breedte** (van zuid naar noord), respectievelijk **2,050 km** en **1,950 km**. In het noorden is de diepte echter veel kleiner.

---

⁷¹ En ook uit die van de Laak-, de Lede- en de Nieuwland-ontginningen in de Vijfheerenlanden in Pons, *Vijfheerenlanden*.

⁷² Zie Pons, *Vijfheerenlanden*. De Nieuwland-ontginningen

⁷³ Pons, *Vijfheerenlanden*. De Lede-ontginningen

⁷⁴ Pons, *Vijfheerenlanden*. De Lede- en Nieuwland-ontginningen.

⁷⁵ Dr. Henderikx deed deze suggestie en wees verder ook op een derde Quakernaak in het land van Heusden en Altena, eveneens voor een ontginning met een dergelijke vorm. Zie ook Pons, *Alblasserwaard*. De Arkel-ontginningen.

De oorspronkelijke toestand is, vooral in noordelijk Quakernaak, moeilijk meer te achterhalen, daar men, juist tijdens de opname van de kadastrale kaart in 1820, bezig was met het aanleggen van het *Zederikkanaal*. Door de aanleg van dit kanaal is de oorspronkelijke noordzijde van Quakernaak met een deel van het dorp Meerkerk, afgescheiden van de eigenlijke ontginning, zodat er een soort eiland ontstond, waarop ook de korenmolen staat. De grootte van **Quakernaak**, vóór de aanleg van de Zederik- en Merwede kanalen, was **233,4 ha (258,8 mo)** (figuur 13). Op ongeveer de helft van de breedte ligt een geer, die de ontginning in twee delen A. en B. lijkt te scheiden. In het noordelijke deel (A.) kunnen we een viertal boerderijen aangeven, waarvan de moeilijk te meten, oorspronkelijke oppervlakte door ons op ongeveer **92,4 ha (102,4 mo)** is aangenomen. Dit geeft een aantal van **6½ hoeven** van een wat kleine hoevemaat van **14,8 ha (15,8 mo)**. Quakernaak is een ontginning die uitgevoerd is met een hoevemaat van ca. 15,0 ha (16,4 mo), net zoals de omringende Vijfheerenlandse ontginningen. De andere Herlaerse ontginningen volgen de in de Alblasserwaard gebruikelijke hoevemaat van ca. 17,2 ha (18,3 mo). Wij hebben geen verklaring voor de achtergrond van het gebruik van deze twee verschillende hoevematen binnen één heerlijkheid.

De **landerijen** die wij met **nr. 1** hebben aangegeven namen waarschijnlijk een bijzondere positie in. Een groot deel van de oppervlakte werd namelijk bij de opname van de kadastrale kaart in 1820 aangegeven als een soort buitenplaats in aanleg, met enkele onvoltooide grachten. Het land heeft een grootte van ca. **36,8 ha (40,8 mo)**, of **2½ hoeven** van 15,2 ha (16,3 Mo), en zal vroeger in gebruik geweest zijn als boerderij met de hofstede in het dorp. De hofsteden van de **drie boerderijen, nrs. 2, 3 en 4**, die samen **55,5 ha (61,6 mo)** groot zijn, liggen aan de Weverwijkse dijk. **Boerderij nr. 2** is een bijzondere boerderij van **29,8 ha (33,0 mo)** of **2 hoeven** van 14,9 ha (16,5 mo), met een opvallende grote hofstede aan de dijk, gelegen midden tussen zijn beide grensslotten. Het moet de ambachtsheerlijke boerderij geweest zijn. Naast deze boerderij ligt **nr. 3** met een grootte van **22,5 ha (24,6 Mo)** of **1½ hoeve** van (15,0 ha 16,6 Mo) met de hofstede aan de dijk en vervolgens **nr. 4** van **14,5 ha (16,1 mo)** of **één hoeve**, eveneens met de hofstede aan de dijk. Ten zuiden van deze boerderij nr. 4 ligt een uitgebreid landerijencomplex, zonder hofsteden, dat in totaal **141,0 ha (156,4 mo)** groot is of **9½ hoeven**. Wij veronderstellen dat dit landerijencomplex in gebruik was als gemeenschappelijk hooiland voor de boeren van Meerkerk. In de zuidwestelijke hoek ligt de molen, die het water uitsloeg op de boezem van de *Zederik*.

Dankwoord

Gaarne wil ik hier mijn erkentelijkheid uitspreken voor de bereidwilligheid van Dr. Peter Henderikx om mij vele bijzonderheden mee te delen over zijn vroegere, slechts ten dele gepubliceerde studie van de Ablasserwaard. Ook denk ik met veel genoegen terug aan de gesprekken met Huib de Kok, de grote deskundige van het boerenleven en het landschap van de Ablasserwaard en de Vijfheerenlanden. Het bestuur van het vroegere Hoogheemraadschap toonde grote belangstelling voor mijn studies en was bereid de publicatie daarvan financieel te steunen, waarvoor mijn dank.

Het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven was tot mijn voldoening bereid een speciale editie van haar Nieuwsblad te wijden aan de resultaten van mijn studie van de Hoge Heerlijkheid HERLEAR. De Stichting Uitvoering Landschapsplan Ablasserwaard-Vijfheerenlanden heeft deze publicatie gefinancierd. De heer Sjoerd Veerman, landschapscoördinator Ablasserwaard-Vijfheerenlanden, heeft de hieraan verbonden coördinerende werkzaamheden snel en efficiënt verricht. Ook voor dit alles wil ik graag mijn zeer hartelijke en welgemeende dank uitspreken.

Dr. Leendert J. Pons

De afbeeldingen, figuren en foto's zijn in alle gevallen van de hand van de auteur.

Literatuur

- Beckmann, Herman, *Een geschil in 1266*. = Beckmann, H.J. *Een geschil tussen Dirk van Herlaer en het kapittel van Sint Marie te Utrecht in 1266*. Nieuwsblad van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven, Jrg. 17, nr. 2, 2006, 36- 48.
- Braams, *Weyden en zeyden*. = Braams, B.W. *Weyden en zeyden in het broek. Middeleeuwse ontginning en exploitatie van de kommen in het Land van Heusden en Altena*. Proefschrift Wageningen, 1925
- De Kok, Huib, 2003. *Boer en Boerderij in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden*. Stichting Boerderij & Erf, Alblasserwaard en Vijfheerenlanden.
- Henderikx, *Nieuwpoort* = Visser, J.C. ; Elsing, J.C. ; Henderikx, P.A. ; Th.M. Wegner, *Schoonhoven en Nieuwpoort*. In: Historische stedenatlas van Nederland. Delftse Universitaire Pers, 1990.
- Hoeksema, *Verlande stroombeddingen* = Hoeksema, K.J. *Verlande stroombeddingen in het rivierkleigebied en haar benamingen*. Tijdschr. Kon. Ned. Aardrk. Gen. Tweede Reeks, deel LXIV, 1947, blz. 40 – 45.
- Louwe Kooijmans, *Rhine/Meuse Delta* = Louwe Kooijmans, L.P., *The Rhine/Meuse Delta. Four studies on its prehistoric occupation and Holocene geology*. Proefschrift, Leiden 1974, Brill, Leiden
- Palmboom, *Vorming van de – hoeven-namen* = Palmboom, E. *De vorming van – hoeven-namen in de veenontginningen van West-Nederland*. Feestbundel D.P. Blok, blz. 268 – 278. Hilversum 1990.
- Pons, *Zwijndrechtse Waard* = Pons, L.J. *De oorspronkelijke hoevenverkaveling van de Ambachtsheerlijkheden van de Zwijndrechtse Waard*. Zwijndrechtse Wetenswaardigheden, blz. 203 – 339, Zwijndrecht 1998.
- Pons, *Alblasserwaard en Vijfheerenlanden* = Pons, Leendert J. *De boerderijen en hoevenverkavelingen van de veenontginningen van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden*. i.v.
- Pons, *Alblasserwaard* = Pons, L.J. *Een beschrijving van de oorspronkelijke hoeven en de daaruit gevormde boerderijen in de Alblasserwaard*. i.v.
- Pons, *Vijfheerenlanden* = Pons, L.J. *De oorspronkelijke hoeven en boerderijen in de Vijfheerenlanden*. i.v.
- Ruud de Jong, *Inter Leccam et Ligniam* = De Jong, R. *Inter Leccam et Lingiam, een historisch-geografisch onderzoek naar middeleeuwse uitwateringsstructuren in de Vijfheerenlanden*, Zoetermeer 1989.
- Stiboka, *Bodemkaart 1: 50 000, Blad ...* = Stichting voor Bodemkartering, *Bodemkaart 1 : 50 000, diverse kaartbladen*.
- Teixeira de Mattos, *Alblasserwaard* = Teixeira de Mattos, L.F. de. *De Waterschappen en Polders van Zuid-Holland, Deel IV. De Waarden, Afd. II, Het Land tussen Lek en Merwede*. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage, 1933.enz.
- Van der Ven, *Leefbaar laagland* = Van der Ven, G.P. *Leefbaar laagland, Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland*. 2^e gewijzigde druk. 1993. Uitgeverij Matrij.
- Vink, *De Lekstreek* = Vink, J. *De Lekstreek*. Proefschrift Utrecht, 1926;
- Vink, *De Rivierstreek* = Vink, J. *De rivierstreek*. Baarn 1954

Curriculum van Dr. Leendert J. Pons.

Leendert Japhet Pons werd op 4 juni 1921 geboren op de hofstede “Hoeve ’t Hoff” te Grootte Lindt, gemeente Zwijndrecht. Al op de Lagere School in dit kleine dorpje in het estuariumgebied van Holland werd zijn aardrijkskundige belangstelling gewekt door zijn onvergetelijke meester Wim Slegers. Op de H.B.S. in Dordrecht werd daar biologie aan toegevoegd op een zodanige manier, dat zijn biologieleraar, tevens directeur, hem aanbeval voor een studie aan de Leidse Universiteit. Vader Thijs Pons echter, boer op een gemengd bedrijf, tevens bestuurslid van diverse landbouworganisaties en Dijkgraaf van het Hoogheemraadschap van de Zwijndrechtse Waard, besliste voor een landbouwkundige opleiding aan de Landbouw Hogeschool, nu Universiteit van Wageningen. Als onderduiker tijdens de Duitse bezetting bracht hij een jaar door in de Biesbosch, waar zijn belangstelling voor delta’s en estuaria zich uitbreidde.

Foto 9.

Tijdens zijn studie in Wageningen specialiseerde hij zich in de landschappelijke bodemkunde onder leiding van zijn inspirerende leermeester Professor C.H. Edelman, de grondlegger van de veldbodemkunde in Nederland. Afgestudeerd in 1947 trad hij in dienst van de Stichting voor Bodemkartering en karteerde o.a. de Vijfheerenlanden en had de leiding bij het samenstellen van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1 : 200 000, de zogenaamde Nebo-kaart. In 1962 voerde zijn belangstelling voor de bodemkunde van kustvlakten en estuaria hem voor twee jaar naar Suriname, waarna hij bij terugkomst werd benoemd tot hoogleraar Fysische Geografie aan de Universiteit van Amsterdam. Maar al in het volgende jaar, in 1965, volgde hij zijn leermeester op in Wageningen als hoogleraar Regionale Bodemkunde.

Zijn voornaamste werkterrein omvatte de geschiktheid van gronden voor allerlei doeleinden, o.a. de teelt van gewassen en de relatie van de bodem met de geologische gesteldheid. Hij specialiseerde zich in veengronden en kattenkleigronden en bracht daarmee veel adviezen uit in kustgebieden, delta’s, estuaria en veengebieden. Na zijn pensionering in 1986 zette hij dit werk nog enige tijd voort met korte missies in Afrika en Azië, adviseerde over ‘wetlands’, maakte deel uit van de Werkgroep voor Ecologie en Ontwikkelingssamenwerking en was lid van de Raad voor de Natuurbescherming. Daarnaast verdiepte hij zich in de historische geografie en bestudeerde hij de oude verkavelingen van zijn geboortestreek, de Zwijndrechtse Waard en verder de Riederwaard, de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden.

Foto's 10 en 11. Hofsteden langs de Broekse dijk. Dit zijn altijd tamelijk welvarende boerderijen geweest, vandaar ook de flinke hofsteden. De Broekse dijk was oorspronkelijk de stroombedding van de dichtgeslibde *Middelloos*. Het land eromheen bestond uit veengronden, die sterk zijn ingeklonken ten opzichte van de stroomrug, waarop de hofsteden gebouwd zijn en de slingerende weg is aangelegd.

